

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

БЕРДАҚ НОМИДАГИ ҚОРАҚАЛПОҚ ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

**Магистратура булими
давлат ҳуқуқ ва бошқарув кафедраси**

Магистирлик иши

Мавзу: «Юридик техника роли»

Илмий раҳбари:

доц. Гулимов А.

Бажарувчи

Шагилова Г.

Нукус - 2012

МУНДАРИЖА

КИРИШ.....	3
Боб 1. ЮРИДИК ТЕХНИКА ТУШУНЧАСИ.....	6
1.1. Юридик техника тушунчасига оид замонавий ёндашувлар.....	6
1.2. Ўзбекистон Республикаси қонунчилик тизимини	
уйғунлаштиришда юридик техниканинг аҳамияти.....	15
БОБ 2. ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИДА ҚОНУНЛАР	
СИФАТИНИ ОШИРИШДА ЮРИДИК ТЕХНИКАНИНГ РОЛИНИ	
ТАКОМИЛЛАШТИРИШ МАСАЛАЛАРИ.....	27
2.1. Ўзбекистон Республикасида қонун ижодкорлиги жараёнини	
такомиллаштиришнинг амалий жиҳатлари.....	27
2.2. Ўзбекистон Республикасида юридик техникани	
такомиллаштиришнинг назарий асослари.....	36
2.3. Қонунлар сифатини ошириш - мамлакатни янгилаш ва	
модернизация қилишнинг зарур шарти.....	50
ХУЛОСА.....	63
ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РУЙХАТИ.....	66

КИРИШ

Мавзунинг долзарблиги. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов 2010 йил 27 январда Олий Мажлис Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маърузасида, илгари сурган кучли фуқаролик жамиятини шакллантиришга қаратилаган демократик янгиланишлар ва мамлакатни модернизация қилиш концепцияси қабул қилинаётган қонунларнинг сифатини оширишга ёрдам беради¹.

Халқимиз мамлакатимиз мустақиллигининг остонасидаёқ ҳуқуққа, қонунларга асосланадиган ҳуқуқий демократик давлат қуришни мўлжаллади. Давлатимиз раҳбари томонидан олиб борилган барча ишларнинг асосида қонунларга иттифоқдорлик ётганига алоҳида эътиборни қаратишни истардик. Ўзбекистон Президенти И.А.Каримов ҳақли суратда таъкидлаганидек, «ҳуқуқий давлатнинг қуроли ҳам, ҳимояси ҳам, кўзи ҳам, сўзи ҳам қонундир. Минг афсуски, бизда қонунларни менсимасликка, уларни бузишга ўрганиб қолинган. Қонунни бузишга ҳеч кимнинг ҳаққи йўқ. Чунки қонун – халқнинг хоҳиш иродаси! Уни бузган, менсимаган одам халқнинг юзига оёқ қўйган кишидир. Биз қонунни ҳурмат қилиш, унга бўйсунуш, риоя қилиш йўлидан борсак, истиқболимиз порлоқ бўлади. Ана шунга эришиш учун Президент қонунларнинг энг асосий қисми, ҳимоячиси бўлиши керак, деп ҳисоблайман»².

Ижтимоий вазифаларни ҳал қилишнинг универсал ва самарали механизми ҳисобланган қонунларга таяниш мамлакатимизда ҳуқуқий фуқаролик жамиятининг бош принципи қонун устуворлиги қарор топганлигининг яна бир ишончли далилига айланди. Зеро, ҳокимият қонунчилик тармоғининг олий органи томонидан қабул қилинган норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар демократия андозаларига мувофиқ ижтимоий муносабатларни тартибга солишнинг асосий воситалари, сўзсиз рўёбга чиқарилиши лозим бўлган халқ хоҳиш-иродасининг ягона ифодаси ҳисобланади.

¹ Қаранг: Каримов И.А. Асосий вазифамиз-ватанимиз тараққиёти ва халқимиз фаровонлигини янада юксалтиришдир. - Тошкент: Ўзбекистон, 2010. - Б.77

² Ислон Каримов. Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида. – Т.: «Ўзбекистон» НМИУ, 2011. 425-бет.

Сўнгги йилларда қонунчилик жараёнининг фаоллашуви муносабати билан миллий юридик фанимизнинг роли сезиларли даражада ошди. Таъкидлаш жоизки, миллий юридик фани мамлакатимизнинг бир қатор ихтисослашган академик ва олий таълим муассасалари таркибига кирувчи анча кудратли илмий кучларни ўз ичига олган. Айни пайтда қонун ижодкорлиги жараёни ва ҳуқуқни қўллаш амалиётини илмий жиҳатдан янада сифатлироқ ва малакалироқ таъминлаш, юриспруденциянинг назарий ва амалий аҳамият касб этадиган бошқа йўналишларида тадқиқотлар олиб бориш назарда тутилмоқда.

Мамлакатимизда амалга оширилаётган давлатни демократлаштириш, жамиятни модернизация қилиш, бозор муносабатларини чуқурлаштириш ва кишилар онгида демократик кадриятларни мустаҳкамлаш борасидаги ислохотлар, ҳеч шубҳасиз, ўзининг ижобий натижаларини бермоқда.

Маълумки, ислохотлар - узоқ давом этадиган кўп босқичли жараён. Самарали қонунчилик тизимини яратиш, унинг сўзсиз бажарилишини таъминлаш, мансабдор шахслар ва аҳолининг ҳуқуқий маданиятини юксалтириш, давлат ва фуқароларнинг ҳуқуқлари ва бурчларини аниқ белгилаш ислохотлар олдида турган муҳим вазифадир.

Юридик техника ва қонунлар сифатини ошириш билан боғлиқ муаммоларнинг кенг қамровлилиги, мураккаблиги сабабли, юридик техникани ўрганиш объекти, предмети, қўлами, доираси, чегараси каби масалалар бўйича ҳуқуқшунос олимлар ўртасида турли тортишув, баҳс, мунозаралар, хилма-хил фикрлар, баъзан бир-бирига зид қарашлар ҳам мавжуд. Шу сабабли, ҳалигача фанда ва ҳуқуқий амалиётда қонунлар сифатини оширишда юридик техникани қўллаш билан боғлиқ илмий-назарий қоидалар қатъий ишлаб чиқилганича йўқ. Қўйилаётган масала ниҳоятда кенг қамровли, лекин ҳал қилиниши ниҳоятда муҳим муаммодир.

Гап шундаки, ушбу масалалар ҳам ҳуқуқий назария, ҳам ҳуқуқий амалиёт, ҳам ҳуқуқ ижодкорлиги (қонун яратиш) билан боғлиқ. Шу сабабли, юридик техниканинг ўрганиш объектини белгилашда олимлар турли нуқтаи назардан туриб ўз фикрларини баён қиладилар, унга нисбатан мазмун ва моҳият жиҳатидан турли-туман қоидаларни киритадилар. Натижада юридик

техника бир қадар умумийлик, тўғрироғи ноаниқлик касб этади.

Шу боис, ушбу масала бўйича кўпчилик ҳуқуқшунос олимлар томонидан ягона бир фикрга келиниши, юридик техниканинг илмий-назарий қоидалари, уларнинг мазмун ва моҳияти, ижтимоий ҳаётда тутган ўрни каби масалалар қатъий ишлаб чиқилиши лозим.

Тадқиқотнинг мақсади Ўзбекистон Республикасида юридик техника ва қонунлар сифатини ошириш муаммоларини комплекс ўрганиш ва таҳлил қилиш орқали тақлиф ва тавсиялар ишлаб чиқишдан иборат.

Тадқиқотнинг объекти ва предмети. Ўзбекистон Республикасида қонун ижодкорлигини амалга оширишда юридик техникани қўллаш билан боғлиқ ижтимоий муносабатлар **тадқиқот объектини** ташкил этади.

Тадқиқотнинг **предмети** бўлиб, қонунлар сифатини оширишда юридик техникани қўллаш билан боғлиқ долзарб ҳуқуқий муаммолар ҳисобланади,

Тадқиқотнинг методлари. Тадқиқотни амалга оширишда тизимлилик, муаммовий-мақсадли, қиёсий-ҳуқуқий, тарихий-ҳуқуқий, формал-юридик, мантиқий ёндашув ва илмий билишнинг бошқа усулларидадан фойдаланилди.

Тадқиқотнинг **назарий асосларини** Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримовнинг жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ этиш жараёнида қонунлар сифатини ошириш ва бу жараёнда юридик техникани самарали қўллаш билан боғлиқ фикрлари, кўрсатмалари ҳамда ушбу мавзунинг турли жиҳатлари юзасидан изланишлар олиб бораётган мамлакатимиз ва хорижлик етакчи олимларнинг асарлари ташкил қилади.

Тадқиқот иши кириш, бешта параграфни ўз ичига олган иккита боб, хулоса ва фойдаланилган адабиётлар рўйхатидан иборат.

Боб 1. Юридик техника тушунчаси

1.1. Юридик техника тушунчасига оид замонавий ёндашувлар

Ҳар қандай давлат қонунчилик фаолияти орқали жамиятнинг ижтимоий-иқтисодий, сиёсий, маданий ва мафкуравий соҳаларидаги энг муҳим масалаларни ҳал этишга қаратилган норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар яратади. Қонун чиқариш ёки қонунчилик давлатнинг ажралмас функцияси ва шундай бир фаолият йўналишики, унда давлатнинг олий вакиллик органи ижтимоий тажрибани умумлаштириш асосида жамиятга давлат раҳбарлигини амалга ошириш ҳамда ижтимоий муносабатларни тартибга солиш мақсадида қонунлар ишлаб чиқади, мавжуд қонунларни ўзгартиради ва эскирганларини бекор қилади. Зотан, "қонунлар жамиятдаги муҳим ижтимоий муносабатларни тартибга солиш учун қабул қилинади ва норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ўртасида юридик кучи жиҳатидан энг юқори ўрин тутади"³. Уларни яратишда эса юридик техника муҳим аҳамиятга эга бўлади.

Шунга кўра ҳозирги кунда мамлакатимиз юридик фанида ҳам, чет эл юридик фанида ҳам юридик техника соҳасида бир қатор тадқиқотлар олиб борилмоқда⁴.

Норматив ҳужжатларнинг лойиҳаларини тузиш техникаси мураккаб ва сермеҳнат жараён бўлиб, қонун чиқарувчи ҳуқуқий категорияларни акс эттириш учун техника воситаларидан мохирона фойдаланиши, жамият олдида турган турли-туман вазифаларни ҳисобга олиши ва уларни қонунда аниқ акс эттириши лозим. Қонун чиқарувчи лексика, грамматика, қонунчилик услубини мукаммал билиши, норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар тузиш борасида чуқур билимлар ва амалий тажрибага эга бўлиши даркор. Бу каби хусусиятларга давлатимиз бошлиғининг миллий парламентимиз юқори ва қуйи палаталари фаолияти билан боғлиқ қўйидаги сўзлари қўшимча бўлиши мумкин: "Бу борада қўйидаги мисол алоҳида эътиборга молик, деб

³ Ўзбекистон Республикаси Конституциясига шарҳ/А.А.Азизхўжаев, Ғ.Абдумажидов, М.А.Ахмадшаева ва бошқ.; Масъул муҳарир - А.А.Азизхўжаев. - Тошкент: Ўзбекистон. 2008. - Б.287

⁴ Қаранг: Саидов А.Х., Кўчимов Ш.Н. Қонунчилик техникаси асослари. -- Тошкент, 2001. - Б.272; Нашиц А. Правотворчество. Теория и законодательная техника. - М.: Слово, 1997. - С. 138 ва бошқалар.

ўйлайман. Юқори палатада кўриб чиқиш жараёнида тўртта қонун қайтарилди. Улар бўйича Қонунчилик палатаси билан биргаликда келишув комиссиялари тузилиб, барча баҳсли масалалар кўриб чиқилди ва ўзаро мақбул хулосага келинди. Икки палата ўртасида шаклланаётган мана шундай эътиборга сазовор муносабат ва тажриба, аввало, бугун парламентимизда демократик кўникма ва жараёнлар қарор топаётганидан дарак беради. Ва шундай мисоллар мамлакатимизнинг қонунчилик ҳокимияти тизимида қабул қилинаётган қонунларнинг юксак сифатини, жамиятдаги манфаатлар уйғунлигини таъминлайдиган, ўзаро мувозанатни сақлашга хизмат қиладиган самарали тизим шаклланаётганини яна бир бор намоиш этади"⁵.

"Юридик техника" тушунчасининг этимологияси ҳақида сўз юритганда, мазкур масала миллий юридик адабиётларимизда деярли ўрганилмаганини қайд этиш лозим. Бизнинг давлат ва ҳуқуқ назариясига оид дарсликларимизда ҳуқуқнинг келиб чиқиши ҳақидаги бўлимларда, одатда, мазкур жараённинг турли (иқтисодий, сиёсий, фалсафий ва бошқа) омиллари кўриб чиқилади. Аммо уларнинг орасида юридик-техник омил мавжуд эмас⁶. Пировардида улар диққат марказидан ҳуқуқнинг вужудга келиш сабаблари ўрин олади ва бу жараён қандай юз бергани, яъни инсоният тарихида ҳуқуқнинг вужудга келиш техникаси (ва технологияси) тўғрисидаги масала деярли ўрганилмайди.

"Техника" атамасининг ҳуқуқда қўлланилиши ундан ижтимоий ҳаётнинг нотехникавий соҳасида, хусусан, санъатда, фаннинг тегишли тармоқларида, спортда ва ҳоказоларда фойдаланишнинг айрим кўринишидир. Бунда "юридик техника" тушунчасида "юридик" атамаси "техника" тушунчасининг қўлланиш доирасини белгилашга хизмат қиладди.

Адабиётларда юридик техникага берилган таърифларнинг исталган

⁵ Каримов И.А. Инсон, унинг ҳуқуқ ва эркинликлари - олий кадрият. Т.14. - Тошкент: Ўзбекистон, 2006. - Б.141

⁶ Қаранг: Таджиханов У., Одилқариев Х., Саидов А. Ўзбекистон Республикасининг Конституциявий ҳуқуқи. - Тошкент, 2001. - Б.752; Файзиев М.М. Механизм действия Конституции Республики Узбекистан. - Тошкент, 1997. - С.54

бирини икки ёндашувдан биттаси - статик ёндашув ёки динамик ёндашувга киритиш мумкин.

Статик ёндашув. Унга "юримдик техника" тушунчасининг мазмунини унинг элементлари - методлари, усуллари, қоидаларини санаб ўтиш йўли билан ёритиш хос. "Юримдик техника" тушунчасининг статик ёндашув руҳидаги классик таърифи, масалан, қўйидагича янграйди: юримдик техника - юримдик ҳужжатларни тайёрлаш, тузиш ва расмийлаштириш, уларни тизимга солиш ва уларнинг ҳисобини юритиш қоидалари, методлари ва усуллари мажмуидир.

Юримдик фанда статик ёндашув узок вақт мобайнида етакчилик қилган, унинг тарафдорлари ҳозир ҳам кўплаб топилади. Бунда юримдик техниканинг таркибий қисмлари, уларнинг ўзаро нисбати ҳақидаги тасаввурларда муайян фарқлар кузатилади, лекин ёндашув моҳияти ўзгаришсиз қолади - юримдик техника фақат унинг таркибий қисмлари мажмуи орқали тавсифланади.

Статик ёндашувнинг асосий камчилиги шундаки, масаланинг фаолиятга доир техник томони эътибордан четда қолади. Ҳамонки юримдик техника, ҳар қалай, техника экан, унга таъриф беришда бу шунчаки таркибий қисмлар мажмуи эмас, балки, шу билан бирга, субъектларнинг муайян мақсадларга эришишга ва маълум вазифаларни ҳал этишга қаратилган фаолияти эканлигини ҳисобга олмаслик мумкин эмас. Демак, "юримдик техника" тушунчасига таъриф беришда техник жихатни лозим даражада эътиборга олмаслик баъзан статик ёндашув тарафдорларини юримдик техника таркибий қисмлари тизимида чалкашликка олиб келади. Бунга, чунончи, юримдик техника таркибий қисмларига нисбатан умумэътироф этилган атамашуносликка доир ёндашув ҳанузгача мавжуд эмаслиги сабаб бўлади.

"Юримдик техника" тушунчасига таъриф беришга нисбатан бошқа бир ёндашув **динамик** хусусият касб этади. Унинг умумий тавсифи қўйидагича: юримдик техника муайян таркибий қисмлар мажмуи бўлиб, юримдик техника уларнинг тизимигина эмас, балки фаолияти ҳамдир. Р.Иеринг "юримдик техника" тушунчасини айнан шундай талқин қилади: "Биринчи маънода -мен

"техника" деганда, вазифаси мазкур ҳуқуқий материалга ишлов беришдан иборат бўлган юридик санъатни тушунаман..., айтганда, техник метод; иккинчи маънода - бу вазифани ҳуқуқнинг ўзида амалга ошириш, яъни ҳуқуқнингтегишли техник механизми, деб биламан"⁷.

Бу ёндашувга С.С.Алексеев таклиф қилган таъриф ҳам мисол бўлиши мумкин: "Юридик техника - ҳуқуқий (норматив) ҳужжатларни яратиш ва тизимга солишда уларнинг мукамаллигини таъминлаш учун қабул қилинган қонунларга мувофиқ қўлланиладиган воситалар ва усуллар мажмуи"⁸. Кўриб турганимиздек, бу таърифда қоидалар ва усуллар мавжудлиги шунчаки қайд этилмаган, балки улардан фойдаланиш омилига ҳам ишора қилинган. Бу ёндашув, бизнингча, тўғрироқ ва асослироқдир.

Динамик ёндашувнинг камчилиги шундаки, техник фаолият баъзан ҳаддан ташқдир кенг талқин қилинади ва "юридик техника" тушунчаси асоссиз равишда кенгайтирилади. Бу, аввало, ҳуқуқ ижодкорлиги жараёнини юридик техника предметига тўлиқ киритиш ҳолларига тааллуқли. Ҳолбуки, бу юридик техникани тушунишда дуализмга, яъни иккиланишга, ҳардамхаёлликка сабаб бўлади.

Юридик техникани норматив ва индивидуал ҳуқуқий ҳужжатларни тузиш, расмийлаштириш воситалари ва усуллари (методлари, қоидалари ва бошқалар) мажмуи сифатида тушунишга асосланган нуқтаи назар айниқса кенг тарқалган бўлиб, у асосан ҳуқуқ ижодкорлиги техникаси билан боғланади⁹. Сўнгги зикр этилган техника, одатда, қонунчилик (қонун ижодкорлиги) техникаси ҳисобланади. Бизнинг назаримизда, юридик техниканинг мазкур талқини таҳлил қилинаётган тушунча мазмунининг барча жиҳатларини тўла акс эттирмайди ва бу унга муайян тузатиш киритишни тақозо этади. Энг сўнгги чоп этилган адабиётларда айти шундай

⁷ Иеринг Р. Юридическая техника. - М.: Статут, 2008. -С.231

⁸ Алексеев С.С. Государство и право / Начальный курс. - 3-е изд., перераб. и доп. - М.: Юридическая литература, 1996, - С. 456

⁹ Қаранг: Саидов А.Х., Кўчимов Ш.Н. Қонунчилик техникаси асослари. - Тошкент, 2001. - Б. 272.

тузатиш киритишга бўлган уринишларга дуч келиш мумкин.

Кўпчилик муаллифлар бундай тузатиш киритишни юридик техника ҳақидаги одатдаги тасаввурлар доирасида, яъни уни ҳуқуқий ҳужжатларнинг матнларини тузиш техникаси сифатида тушунган ҳолда амалга оширадилар. Баъзи олимлар эса, бунда юридик техникани умуман юридик фаолиятда қўлланиладиган техника сифатида тушуниб, юқорида зикр этилган тасаввурлар чегарасидан четга чиқадиладар. Бунда улар юридик техника таркибий қисмларини фарқлаш масаласига турлича ёндашадиладар. Айрим тадқиқотчилар юридик техникага тегишли фаолиятни амалга ошириш воситаларини ҳам, усулларини ҳам киритадиладар. Уларга қарама-қарши ўлароқ, баъзи олимлар юридик техникага фақат мазкур фаолият жараёнида фойдаланиладиган воситаларни ёки усулларни киритадиладар. Юридик техникани тушунишда бошқа тафовутлар ҳам мавжуд.

АҚШ ва Англияда нашр этилган юридик луғатларда юриспруденция позитив ҳуқуқ ҳақидаги фан сифатида формал хусусият касб этиши кайд этилади. Унинг функциялари қаторига ҳуқуқий нормалар замирида ётган принципларни белгилаш, уларни лозим даражада таснифлаш, уларнинг ўзаро нисбатини аниқлаш ҳамда янги ва мураккаб ишларни ҳал қилиш методини белгилаш кабилар киради. Хуллас, юридик техника ҳуқуқ назариясига аниқланиш даражасидаёқ киритилган. Шунга ўхшаш манзарага тушунчалар аппарати соҳасида ҳам дуч келамиз. Бу ерда "техник" ва "формал-юридик" тушунчалари айти бир атама – "technical" ёрдамида ифодаланади. Роман-герман мактаби юристи итехника" атамасини ишлатадиган ҳуқуқни тавсифлаш соҳаларида инглиз-америка муаллифлари ундан фойдаланмайдилар.

"Юридик техника" тушунчаси деярли умумэътироф этилган роман-герман ҳуқуқи мамлакатларида у айти вақтда ҳар хил маъно касб этади. Бу ҳол турли методология, шунингдек, "техника" ва "ҳуқуқ" тушунчаларининг серқирралиги ва айти шу сабабли ҳуқуқнинг техник жиҳатларига ҳар хил ёндашилиши мумкинлиги билан изоҳланади. Кўрсатилган мамлакатларда

юримдик техника муаммосига нисбатан ёндашувлар ранг-баранг бўлса-да, уларнинг икки турини фарқлаш мумкин: 1) "кенг" ёндашув, бунда юримдик техника умуман ҳуқуқ билан айнийлаштирилади ёки унинг замирида ётади ёхуд ҳуқуқий борликнинг биттадан кўп жиҳатини акс эттиради; 2) "тор" ёндашув, бунда юримдик техника ҳуқуқнинг фақат бир соҳаси – қонунчиликда мавжуд бўлади. "Кенг" ёндашув Ғарбий Европа ҳуқуқий адабиётларида, "тор" ёндашув эса - мустабид шўро тузуми ҳуқуқий адабиётларида (ҳуқуқий таълимот ривожланишининг маълум боскичларида) етакчилик қилади.

Таъкидлаш лозимки, XX аср 60-йилларининг бошларигача юримдик техника муаммосига нисбатан шўро муаллифлари ёндашувларида расмий ҳуқуқий таълимот таъсири деярли сезилмаган. Ҳолбуки, ҳусусий ҳуқуқни рад этишдан муқаррар тарзда Ғарбий Европага хос талқиндаги юримдик техника тушунчасидан воз кечиш зарурияти келиб чиқар эди. Мазкур муаммога нисбатан оммавий-ҳуқуқий ёндашув ўтган асрнинг 60-йилларида вужудга келди. У "юримдик техника" тушунчасини "қонунчилик техникаси" тушунчаси билан сиқиб чиқаришни назарда тутар эди. Бунда қонунчилик техникаси деганда, шакл ва тузилиш жиҳатидан муқаммал бўлган норматив ҳужжатларни тайёрлаш ва қабул қилиш усуллари ва методларининг мажмуи тушунилади.

Аслини олганда, тоталитар ёндашувдан фарқли ўлароқ, ҳуқуқ ижодкорлигининг халқчил табиати қабул қилинган қонун ҳужжатлари мамлакат фуқароларининг манфаатларини ифодалашида намоён бўлади. Бу юримдик техника муаммосига, шу жумладан ҳуқуқ ижодкорлигига янгича ёндашувни акс эттирувчи жуда муҳим қоида ҳисобланади. Зотан, мустабид шўро тузуми даврида, мамлакатимиз Президенти И.А.Каримов асосли равишда таъкидлаганидек: "Қайси масалани олмайлик, давлат манфаати биринчи ўринда, фуқаро, шахс манфаати эса деярли ҳисобга олинмаслиги эски Конституцияларнинг ҳар қайси моддасида яққол кўзга ташланар эди"¹⁰.

¹⁰ Каримов И.А. Биздан озод ва обод Ватан қолсин. 2-том. - Тошкент: Ўзбекистон, 1996. -94 Б.

Шуни ҳам айтиш керакки, ўтган асрнинг 80-йилларида "юримдик техника" тушунчаси аксарият ҳолларда қонунчилик техникасининг синоними сифатида талқин қилинган¹¹.

Умумий ва континентал ҳуқуқ мамлакатларида юримдик техникани тушунишга нисбатан ёндашувлардаги фарқлар белгиланган, лекин ҳали улар муфассал ўрганилганича йўқ. Ҳозирги пайтда: юримдик техника фақат амалий хусусият касб этадими ёки у инструментал ва фундаментал ёндашувларни бирлаштирувчи мураккаб ҳодисами? - деган масала атрофида баҳс кетмокда.

Фикримизча, юримдик техника асосан амалий, воситавий хусусият касб этади. Аммо бу унинг "иккинчи даражалилиги", тобелиги, мустақил эмаслигини англамайди. Юримдик техника "ҳуқуқшунослик тизимида инсбатан мустақил аҳамият касб этадиган ўта муҳим билимдир"¹², деб таъкидлайди Д.А.Керимов. Билимнинг илмий-амалий, воситавий тармоғи бўлган юримдик техника нафақат юримдик фаннинг, балки бошқа фанлар - мантиқ, ҳужжатшунослик, лингвистика ва ҳоказоларнинг ютуқларидан ва, албатта, ҳуқуқий тартибга солиш мақсадларига эришиш учун имконият яратадиган ўзининг кўплаб усуллари ва воситаларидан фойдаланади. Бу коидалар, усуллар ва воситалар ҳуқуқий ҳужжатлар уларнинг моҳияти ва мазмунига мумкин қадар тўла мувофиқ бўлишини таъминлайди.

Юримдик техника масалаларини ўрганиш борасидаги ҳозирги вазият ушбу муаммони ўтиш босқичини бошдан кечираётганидан далолат беради. Буни, бир томондан, муаммога нисбатан эски ёндашувлардан воз кечилгани ва бу борада янгича нуқтаи назар шаклланаётгани, иккинчи томондан эса, жараённинг тугалланмагани, хусусан, юримдик техникани тавсифлаш учун категорияларнинг аниқ тизими мавжуд эмаслиги тасдиқлайди.

Профессор З.М.Исломов, юримдик техника ҳуқуқий ҳужжат ва нормаларни қабул қилиш (шарҳлаш, амалга ошириш ва ҳоказолар)

¹¹ Қаранг: Алексеев С.С. Государство и право / Начальный курс. - 3-е изд., перераб. и доп. - М.: Юридическая литература, 1996. - С.456

¹² Международное и национальное уголовное законодательство: проблемы юридической техники. М., 2004. -С17

борасидаги фаолиятдан ташқари, ушбу ҳужжат ва нормаларни такомиллаштириш ва уларнинг самарадорлигини ошириш учун қулланилиши лозим, деб ҳисоблайди¹³.

В.М.Сырыхнинг фикрича, юридик техника криминалистика, криминология, суд статистикаси каби амалий фанлар қаторидан ўрин олиши лозим¹⁴.

Юқорида келтириб ўтилган фикр-мулоҳазалар "юридик техника" тушунчаси жуда кенг ва серкирра тушунча, бинобарин, уни турлича таърифлаш мумкин, деган хулосага келиш имконини беради. Бизнинг фикримизча, "юридик техника" категорияси замирида ётувчи "техника" тушунчаси мазмунининг тўрт даражаси ёки жиҳатига эга бўлиши мумкин. Уларнинг иккитаси ҳуқуқ доирасидан ташқаридаги категориялар бўлса, қолган иккитаси ҳуқуқий жараёнларни акс эттиради. Биринчиси - кенг жиҳат бўлиб, ҳаётнинг ҳар қандай (ишлаб чиқариш ва ноишлаб чиқариш) соҳасида қўлланиладиган техникани, иккинчиси - тор жиҳат бўлиб, фақат жамиятнинг ноишлаб чиқариш соҳасини (фан, санъат, спорт кабиларни), шу жумладан ҳуқуқни назарда тутди. Учинчи жиҳат фақат ҳуқуқ соҳасида қўлланиладиган техникани назарда тутди. Тўртинчи жиҳат мазкур тушунча доирасида унинг бир неча кичик турлари фарқланади, булар: ҳуқуқ ижодкорлиги техникаси (қонунчилик техникаси), ҳуқуқни қўллаш, шарҳлаш техникаси, суд нутқи, сўроқ қилиш, нотариал фаолият техникаси ва бошқалар.

Ҳуқуқ тизими таркибида юридик техникани тушунишга нисбатан доктринал, норматив ва социологик ёндашувларни фарқлаш мумкин. Бунда доктрина, яъни таълимот даражасида ҳуқуқ назариясининг формал-юридик ёки "конструкцион" жиҳатлари тўғрисида, ҳуқуқий онг доирасида эса "техник ҳуқуқий тафаккур" (Ж.Шахт) тўғрисида сўз юритилади. Бизнингча,

¹³ Қаранг: Исламов З.М. Проблемы власти; ее понимание, назначение, социальная ценность. - Ташкент: ТГЮИ, 2003. - С.244

¹⁴ Қаранг: Сырых В.М. Теория государства и права. - М.: Юстиц-информ, 2001. - С. 186

юримдик техниканинг ҳуқуқ назарияси билан ўзаро нисбати, аввало, мазкур назариянинг ҳусусияти билан белгиланади. Жумладан, Г.Кельзеннинг "соф" ҳуқуқ назарияси ҳуқуқ конструкциясини унинг тузилиши чўққисидан заминига қадар акс эттириб, техника доирасидан четга чиқмайди¹⁵. Аммо у ё'ки бу таълимотга ноҳуқуқий (фалсафий, сиёсий ва бошқа) жихатлар кушилиши билан юримдик техника унинг таркибий қисмларидан биригагина айланади. Умуман олганда, юримдик техниканинг таркибий қисми ҳар қандай ҳуқуқий таълимотда мавжуд, десак, хато қилмаган бўламиз.

Юримдик техниканинг ҳуқуқий онг билан ўзаро нисбати ҳусусияти асосан ҳуқуқий онг тузилиши билан белгиланади. Ҳусусан, оммавий непрофессионал ҳуқуқий онг, одатда, ҳуқуқий психологияга, яъни унинг ҳиссий, нисбий жихатига боғлиқ бўлади. Айни вақтда профессионал ҳуқуқий онг, аввало, ҳуқуқни (унинг тармоқлари, институтларини) ва унинг амал қилиш механизмини билишни ўз ичига олади. Худди шу билимлар ва ҳуқуқни қўллаш кўникмалари (яъни техникаси) мавжуд (ёки етарли) эмаслиги фуқароларни юримдик ёрдам сўраб мурожаат этишга мажбур қилади. Бинобарин, техник ҳуқуқий тафаккур фақат профессионал ҳуқуқий онгтаркибий қисмидир.

Ҳуқуқ тизимининг норматив ва социологик даражаларида юримдик техника, аввало, ҳуқуқий конструкцияларда шу фарқ билан намоён бўладики, улар норматив даражада статик, социологик даражада эса динамик ҳусусият касб этади.

Бундан хулоса шуки, юримдик техника ҳуқуқий тизимнинг ажралмас қисми бўлиб, унда чуқур мазмунга эга, кенг, серқирра ва кўп даражали тушунча назарда тутилади. Бунда техника ҳуқуқ билан бир хил ходиса ҳам, ундан ташқаридаги ходиса ҳам бўлиши мумкин. Масалан, ҳуқуқ ижодкорлигига ижтимоий ҳодисани ҳуқуқий ҳодисага айлантириш усули, воситаси, йўли (яъни техникаси) сифатида ёндашиш ва айни вақтда ҳуқуқ

¹⁵ Қаранг: Муҳиддинова Ф. Сиёсий ва ҳуқуқий таълимотлар тарихи. - Тошкент: ТДЮИ, 2003. - Б. 199-200.

иждокорлигининг ўзида техник жиҳатларни фарқлаш мумкин. Худди шунингдек, процессуал ҳуқуқда ҳуқуқ тармоғини ҳам, моддий ҳуқуқ нормаларини амалга ошириш воситасини (техникасини) ҳам кўриш мумкин.

1.2. Ўзбекистон Республикаси қонунчилик тизимини уйғунлаштиришда юримдик техниканинг аҳамияти

Мамлакатимиз Президенти И.А.Каримов Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг 2000 йил 25 майда бўлиб ўтган иккинчи чиқарик иккинчи сессиясида парламентни ислоҳ қилиш шароитида унинг тузилишини ўзгартириш масаласини илгари суриб, парламентни қўйи ва юқори палатали олий вакиллик органи сифатида қайта ташкил этиш заруриятини таъкидлади¹⁶.

Шу тариқа мамлакатимизда қисқа муддат ичида икки палатали парламентнинг ҳуқуқий асослари яратилди, миллий парламентга хос вазифалар ва ваколатлар ҳамда унинг қонун иждокорлиги, қонунчилик тизимини уйғунлаштириш, парламентлараро алоқалар, ижро этувчи ҳокимиятни назорат қилиш, фуқароларнинг мурожаатларини кўриб чиқиш билан боғлиқ фаолиятининг қатор асосий йўналишлари белгиланди. Ижтимоий вазифаларни ҳал этишда парламент ролининг тобора ортиб бориши парламентар демократияни ривожлантириш, унинг назорат қилиш функциясини кучайтириш, кенг жамоатчиликни қонунчилик жараёнига жалб қилиш заруриятини белгилаб берди.

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенатининг 2006 йил 24 февралда бўлиб ўтган бешинчи ялпи мажлисида нутқ сўзлаган давлатимиз бошлиги И.А.Каримов Сенатнинг бир йиллик фаолиятини таҳлил этар экан, жумладан, қонун чиқарувчиларни янги қонунларни яратиш ёки қонунларга ўзгартиришлар киритиш жараёнида юзага келадиган кескин баҳс-

¹⁶ Қаранг: Каримов И.А. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт пировард мақсадимиз. Т.8. - Тошкент: Ўзбекистон, 2000. - Б.483

мунозараларни "демократик парламентнинг соғлом фаолият шакли, қабул қилинаётган қонун ва қонун ҳужжатларининг сифати юқори бўлишини кафолатлайдиган муҳим омил"¹⁷, дея қайд этди. Бу билан юртбошимиз мамлакатимизнинг қонунчилик ҳокимияти тизимида қабул қилинаётган қонунларнинг сифатини, жамиятдаги манфаатлар уйғунлигини таъминлайдиган, ўзаро мувозанатни сақлашга хизмат қиладиган самарали тизим шаклланаётганлигини яна бир қарра ўқтириб ўтди.

Шуни алоҳида таъкидлаш жоизки, қонунлар лойҳалари, бошқа норматив ҳужжатларнинг лойҳаларини тайёрлашда юридик техника қоидаларига риоя этиш уларнинг сифати гаровидир. Техник жиҳатдан номукамал қонунларни қўллаш қийин, баъзан деярли мумкин ҳам эмас. Худди шу сабабли, бутун дунёда қонун чиқарувчи қонунларни техник-юридик жиҳатдан такомиллаштиришга жиддий эътибор беради.

Ҳуқуқий ҳужжатлар ва уларни амалга ошириш кўпинча юридик зиддиятлар манбаи ҳисобланади. Айрим зиддиятлар юзага келишига сифатсиз ва ўз вақтда қабул қилинмаган ҳуқуқий ҳужжатлар сабаб бўлади. Бундай ҳужжатлар тўқнашувида зиддиятлар хилма-хил кўринишда намоён бўлади. Шу нарса диққатга сазоворки, турли, шу жумладан юридик низоларга чек қўйиш айнан қонунлар, фармонлар, қарорлар ва бошқа ҳужжатларни қабул қилиш ва амалга ошириш билан боғлиқдир. Бу ўринда улар ғоят муҳим аҳамият касб этади. Ўзаро боғланган ва мутаносиб ҳуқуқий ҳужжатлар юридик зиддиятларни ҳал этиш ва уларнинг оқибатларини бартараф қилиш жараёнига ўз "норматив ҳиссаси"ни қўшади.

Тадқиқотчиларнинг фикрича, зиддият унинг ўз иштироқчилари томонидан ҳам, учинчи томон аралашуви йўли билан ҳам ҳал этилиши мумкин¹⁸. Бу таснифга қўшилган ҳолда, унга ҳуқуқий ҳужжатларни хусусий ёки умумий уйғунлаштиришнинг бир кўриниши бўлган ўзига хос "норматив

¹⁷ Каримов И.А. Инсон, унинг ҳуқуқ ва эркинликлари - олий қадрият. Т. 14. - Тошкент: Ўзбекистон, 2006. - Б.149

¹⁸ Қаранг: Хамедов И.А. Административное право Республики Узбекистан. - Тошкент, 2003. - С.257.

тартибга солиш”ни қўшимча қилиш мумкин.

"Қонунчиликни уйғунлаштириш" ҳуқуқий тартибга солишнинг ўзига хос мақсадини акс эттириш учун мувофиқ атама бўлиб, у мазкур вазифага нисбатан айнан юридик ёндашувни назарда тутди. Айни вақтда қонунчиликни уйғунлаштириш деганда, ҳуқуқий тартибга солишнинг мустақил мақсадинигина эмас, балки унга эришишга қаратилган фаолият, жараёни ҳам тушуниш лозим бўлади¹⁹.

Ҳуқуқий ҳужжатлар фақат сиртдан шахсиз ҳодисалар сифатида амал қилади. Уларнинг ортида доим сиёсий кучлар, ижтимоий катламлар, етакчилар, давлат органлари туради. Ҳужжатлар сиёсий сахнада ва унинг ортида турган шахсларнинг измига кўра ва уларнинг манфаатлари йўлида яратиладиган ва ҳаракат қиладиган "норматив қўғирчоқлар" сифатида хизмат қилади. Шу билан бирга, ҳужжатлар манфаатлар муштараклиги даражасини ва ҳуқ-атворнинг умумэътироф этилган андозаси ва дастурини акс эттиради ҳамда шу маънода у улкан бунёдкорлик салоҳиятига эга бўлади.

Уйғунлаштириш ҳуқуқий ҳужжатларнинг функционал мувозанатига эришиш, уларнинг пировардида ҳуқуқ тизимига белгиланган йўналишларда фаолият кўрсатиш ва ривожланиш имконини берадиган ўзаро мувофиқлик даражасини таъминлаши учун шароит яратади.

Айрим ҳуқуқий ҳужжатлар ёки ҳатто уларнинг қисмлари, бир орган ёки ўзаро зиддиятлашаётган бир неча орган ҳужжатларининг тўпламлари, қолаверса, ҳуқуқий институтлар ва ҳатто қонунчилик тармоқлари уйғунлаштириш объекти бўлиши мумкин. Уйғунлаштириш юридик зиддиятларни бартараф этиш ва ҳуқуқий ҳужжатларнинг уларни қабул қилган органлар мақомига мувофиқ бўлган ва ҳуқуқий тизимнинг конституциявий асослари билан белгиланадиган ўзаро нисбатини таъминлаш имконини беради. Аниқроқ айтганда, ҳужжатларнинг (масалан, конституция ва қонуннинг, қонун ва фармоннинг) илгари бузилган ўзаро нисбати,

¹⁹ Қаранг: Михайлов О.В. Систематизация нормативно-правовых актов как способ их совершенствования. - М.: РГТЭУ, 2003. - С.110-114

органнинг қонуний макоми тикланиши мумкин.

Уйғунлаштириш "қаттиқ" ҳуқуқий воситалар - ҳужжатларни бекор қилиш, уларга эътироз билдириш, уларни ҳақиқий эмас, деб топиш ва ҳоказолар билан ҳам, "юмшоқ" ҳуқуқий воситалар ҳужжатларни конституциявий қоидалар билан мувофиқ ҳолатга келтириш, ҳуқуқий дастурлар ва ҳаракатларни мувофиқлаштириш йўли билан ҳам амалга оширилиши мумкин. Ҳуқуқий ҳужжатларни уйғунлаштиришни таъминловчи омиллар тўғрисида сўз юритганда, ҳуқуқий борликда кузатиладиган юридик зиддиятлар, ҳужжатлар тўқнашувининг кескинлиги одатдаги, яъни такрорланувчи зиддиятли вазиятларни ҳам, юзага келувчи зиддиятли вазиятларни ҳам акс эттиришини қайд этиш лозим. Уларни ўзгартириш, нормал юридик ҳолатга келтириш қонун чиқарувчиларнинг ҳам, ҳуқуқни қўлловчиларнинг ҳам, сиёсий партиялар ва жамоат бирлашмаларининг ҳам, оммавий ахборот воситалари ва фуқаролик жамияти бошқа институтларининг ҳам ҳуқуқий уйғунлаштиришга қулай шарт-шароитлар яратишга қаратилган ҳаракатларини талаб қилади.

Умуман олганда, "қонунчиликдаги зиддиятларни бартараф этишда... ҳуқуқ нормаларини уйғунлаштириш ва қонунчиликни тизимлаштириш"²⁰ муҳим ўрин тутди.

Норматив ҳужжатларда тушунчалар аппаратида ўз ўрнида фойдаланиш ҳам жиддий эътиборни талаб қилади. Ҳозирча ушбу вазифа лозим даражада бажарилаётгани йўқ. Бу ҳужжатлар ҳар хил талқин қилинишига, уларнинг коллизияларига ва ҳуқуқни қўллашда кўплаб сонли хатоларга йўл қўйилишига сабаб бўлмоқда. Шу билан бирга, бу "ҳуқуқни қўллашнинг нотипик хусусиятларини кўришга асос бўладиган ўзига хослик"²¹ни юзага келтирмоқда.

Масалан, "ижро этувчи ҳокимият органлари", "давлат бошқаруви органлари", "махаллий бошқарув", "махаллий ўзини ўзи бошқариш"

²⁰ Нажимов М.К., Сайдуллаев Ш.А. Қонунчилик техникаси. -Тошкент: ТДЮИ, 2008. - Б. 104

²¹ Исломов З.М. Давлат ва ҳуқуқ на-зарияси. - Тошкент: Адолат, 2007. - Б.829

норматив тушунчалари бир маъноли эмас. Мулк турлари ва уларнинг режимларини ифодаловчи тушунча ва атамалар ҳам зиддиятлардан холи эмас. Шу сабабли, қонунчилик фаолияти концепциялари, дастурлари доирасида фойдаланилаётган тушунча ва атамалар тизимга солинса, улардан барча турдош норматив ҳужжатларда изчил фойдаланилса, мақсадга мувофиқ бўлади.

Ҳуқуқ ижодкорлигида дастурий асосларни кучайтириш ҳам юридик тартибсизликка чек қўйишга кўмаклашади. Бунда, айниқса, қўйидаги уч турдаги режалар, дастурлар: ҳуқуқий таъминлаш режалари (корхоналар, минтакалар ва ҳоказолар учун мамлакатимизда олиб борилаётган ҳуқуқий ислохотларнинг дастурлари доирасида), қонунчилик ва бошқа ҳуқуқ ижодкорлиги фаолияти дастурлари, қонуности ҳужжатларини Конституция ва қонунлар билан мувофиқ ҳолатга келтириш режалари муҳим ҳисобланади.

Қонунчиликни тизимга солиш - амалдаги ҳуқуқ тизимини ривожлантириш ва тартибга келтиришнинг мунтазам шакли. Ҳозирги маърифатли давлатларда турли ҳуқуқ ижодкорлиги органлари томонидан кўплаб норматив ҳужжатлар қабул қилинади. Ҳуқуқ ижодкорлиги муайян босқичда тўхтаб қолмайди, балки ижтимоий алоқаларининг жўшқинлиги, ижтимоий ҳаётда ҳуқуқий тартибга солишни талаб қиладиган янги эҳтиёжлар туғилиши муносабати билан тинимсиз ҳаракатда бўлади ва ривожланади²².

Муттасил ўзгарувчи ҳуқуқий тизим, унинг ривожланиши ва такомиллашуви, янги норматив ҳужжатлар қабул қилиниши, уларга ўзгартишлар киритилиши, эскирган норматив қарорларнинг бекор қилиниши амалдаги норматив ҳужжатлар мажмуини тартибга келтиришни, уларни йириклаштириш, илмий асосланган тизимга солишни, қонун ҳужжатларининг турли тўпламлари ва мажмуаларини нашр этишни белгилайди. Норматив ҳужжатларни ягона тизимга солиш борасидаги бундай фарлият, одатда, қонунчиликни тизимга солиш, деб юритилади. Амалда

²² Қаранг: Чухвичев Д.В. Законодательная техника: Учебное пособие. - М.: Закон и право, 2008. - С.239

қонунчиликни тизимга солиш - "бу ҳуқуқий нормаларни тартибга солиш ва такомиллаштиришга йўналтирилган фаолиятдир"²³.

Қонунчиликни тизимга солиш, аввало, уни янада ривожлантириш учун зарур. Амалдаги норматив ҳужжатларни таҳлил қилиш ва уларга ишлов бериш, ҳуқуқий қоидаларни муайян тартибга биноан гуруҳлаш, ягона ҳужжатлар тизимини яратиш ҳуқуқ ижодкорлиги фаолияти самарадорлигининг зарурий омили ҳисобланади, амалдаги қонун ҳужжатларида камчиликлар, эскиришлар ва зиддиятларни бартараф этишга кўмаклашади. Бундан ташқари, қонунчиликни тизимга солиш ҳуқуқни амалга оширишда қулайликлар, барча керакли нормаларни тез кидириб топиш ва тўғри талқин қилишга имконият яратади. Қолаверса, тизимга солиш изчил ва самарали ҳуқуқий тарбия, илмий тадқиқотлар ва талабаларга таълим беришнинг зарурий омили ҳисобланади.

Юқорида кўрсатилган бирламчи шаклдан ташқари, тизимга солишнинг икки асосий тури - кодекслаштириш ва инкорпорация қилиш турлари ҳам мавжуд.

Қонун ҳужжатларини кодекслаштириш уларни уйғунлаштириш усулларида бири ҳисобланади. Қонун ҳужжатларини кодекслаштириш муносабатларнинг маълум соҳасида амалда бўлган норматив ҳужжатларни тубдан қайта ишлаш шакли, қонунчиликни тартибга келтириш, унинг муштараклиги ва ихчамлигини таъминлаш, шунингдек, норматив хазинасини эскирган, ўзини оқламаган нормалардан тозалаш усули. Кодекслаштириш жараёнида тузувчи ўзини оқлаган нормаларни бирлаштириш ва тизимга солишга ҳамда уларнинг мазмунини қайта ишлашга, норматив қоидаларни изчил баён этишга, тегишли муносабатлар соҳаси мумкин қадар тўла тартибга солинишини таъминлашга ҳаракат қилади. Кодекслаштириш амалдаги нормаларни танкидий ўрганиш, уларнинг ўртасидаги зиддиятларни бартараф этишга қаратилади.

²³ Исломов З.М. Давлат ва ҳуқуқ назарияси. - Тошкент: Адолат, 2007. - Б.604

Кодекслаштириш қонунчиликни такомиллаштириш шакли бўлиб, унинг натижаси ўлароқ, мазкур масала бўйича илгари амал қилган норматив ҳужжатлар ўрнини эгаллайдиган барқарор мазмунли янги, йиғма, тартибга солинган қонун ҳужжати (кодекс, низом, устав ва бошқалар) яратилади. Қонунчиликни тартибга келтириш ва янгилашнинг уйғунлиги кодекслаштириш хоссаси сифатида унга ҳуқуқ ижодкорлигининг энг мукаммал, олий шакли сифатида қараш имконини беради²⁴.

Бинобарин, кодекслаштириш - "қонунлар ва бошқа норматив-ҳуқуқий актларни кодекслар чиқариш йўли билан тизимга солишдир"²⁵. Шунга кўра кодекслаштириш қуйидаги ўзига хос жиҳатларга эга:

- кодекслаштирилган ҳужжатда, одатда, жамият ҳаётининг энг муҳим масалаларини тартибга солувчи, қонунчиликнинг бирон-бир тармоғи (институти)нинг норматив асосларини белгиловчи нормалар таърифланади;

- бундай ҳужжат муносабатларнинг катта ва кенг соҳаси (мулкӣ муносабатлар, меҳнат, оила-никоҳ муносабатлари, жиноятчиликка қарши кураш ва ҳоказолар)ни тартибга солади;

- қонунчиликни такомиллаштириш ишининг мақсули бўлган кодекслаштириш ҳужжати йиғма ҳужжат, ўзаро боғланган қоидаларнинг тартибга солинган мажмуидир. У ҳаёт, ижтимоӣ амалиёт синовидан ўтган амалдаги нормаларни ҳам, ижтимоӣ ҳаёт жўшқинлиги, жамиятнинг ривожланиш жараёнида тугилган эҳтиёжлар билан белгиланган янги қоидаларни ҳам ўз ичига олган ягона, ичдан боғланган ҳужжат ҳисобланади;

- кодекслаштириш узоқ муддат амал қилишга мўлжалланган барқарор нормаларни яратишга қаратилади. Кодекслаштирилган ҳужжатнинг самарадорлиги асосан қонун чиқарувчи бундай ҳужжат билан тартибга солинадиган муносабатлар ривожланишининг объектив йўналишларини,

²⁴ Қаранг: Тарасов Н.Н. Юридическая техника в структуре юриспруденции (методологические проблемы исследования) // Юридическая техника, 2007. - №1. - С.7-11.

²⁵ Нажимов М.К., Сайдуллаев Ш.А. Қонунчилик техникаси. - Тошкент: ТДЮИ, 2008. - Б. 142

уларнинг жўшқинлигини қай даражада ҳисобга олгани билан белгиланади;

- кодекслаштириш предмети, одатда, қонунчилик тизимининг тармоқлар ва институтларга бўлинишига қараб белгиланади. Кодекслаштириш норматив ҳужжатларнинг тизимлилигини, уларнинг юридик бирлиги ва мувофиқлигини мустаҳкамлайди. Кодекслаштирилган ҳужжат, одатда, қонунчиликнинг муайян тармоғи, кичик тармоғи ёки алоҳида институтини ташкил этадиган ўзаро боғланган норматив ҳужжатлар тизимига етакчилик қилади;

- кодекслаштирилган ҳужжат доим ҳажман катта ва тузилиш жиҳатидан мураккаб бўлади. У қонунчиликнинг норматив қоидалар тизимини янада изчилроқ тузишни, шунингдек, улардан фойдаланишда қулайлик яратишни таъминловчи йириклаштирилган ўзига хос қисми ҳисобланади.

Маълумки, Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 15-моддасида Ўзбекистон Республикасида Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси ва қонунларининг устунлиги сўзсиз тан олинади, 16-моддасида эса бирорта ҳам қонун ёки бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжат Конституция нормалари ва қоидаларига зид келиши мумкин эмаслиги мустаҳкамлаб қўйилган²⁶. Ҳеч шубҳасиз, Асосий Қонунимизда мустаҳкамланган ушбу қоидалар қонуности ҳужжатларига ва қонунларга нисбатан Конституциянинг устунлигини сўзсиз тан олинадини кўрсатади ҳамда мамлакатимизда мукаммал қонунлар яратилишига замин ҳозирлайди. Албатта, бунинг учун, қонунлар мазмунан адолатли ва ҳуқуқий бўлиши билан бир қаторда, "...беvosита таъсир этиш кучига эга бўлиши керак, амалиётда пайдо бўладиган ҳар қандай масалаларни ҳуқуқий тизим қоидаларига мувофиқ ҳал қилишга имкон бериши зарур. Бунинг учун қонунлар пишиқ-пухта бўлиши, яъни масалани ҳал этиш учун ижрочиларга оширилганда ва кўпинча бир-бирига зид бўлган норматив ҳужжатлар ва йўриқномалар билан чеклаб қўйилганда

²⁶ Бу ҳақда батафсилроқ қаранг: Ўзбекистон Республикасининг Конституциясига шарҳ / А.Азизхўжаев, Ғ.Абдураҳмонов, М.А.Аҳмадшоева ва бошқ., - Тошкент: Ўзбекистон, 2008. - Б.67-70 .

сансалорликни имкони борича камайтириши керак. Ижроия органлари қонунларга қўшимча эмас, балки бу қонунларнинг ижросига оид ҳужжатларни қабул қилиши керак"²⁷.

Келажакда мамлакатимизда кодекслаштирилган ҳужжатлар қабул қилиш қонун ижодкорлигининг асосий шаклига айланмоғи лозим. Норматив ҳужжатларнинг кўплигига, уларнинг таркоклигига, шунингдек, тартибга солишдаги бўшлиқлар ва зиддиятларга барҳам беришнинг асосий йўли - қонун ҳужжатларини кодекслаштиришга эътиборни кучайтириш, тартибга солишнинг йирик мажмуалари бўйича қонунлар қабул қилиш билан боғлиқ. Айни вақтда тармоқ ва комплекс кодекслаштиришни уйғунлаштириш лозим. Бунда кодекслаштиришнинг биринчи турини афзал кўрган маъқул.

Қонун ҳужжатларини инкорпорация қилиш - тизимга солишнинг шундай бир шаклики, бунда маълум даражадаги норматив ҳужжатлар турли тўпламлар ва мажмуаларга маълум (хронологик, алфавитли, тизимли-предметли) тартибда тўла ёки қисман бирлаштирилади²⁸. Қонун ҳужжатларини инкорпорация қилиш давлат идоралари ва бошқа органларнинг қонун ҳужжатларини амал қилувчи ҳолатда сақлаш, турли субъектларни қонунлар ва бошқа норматив ҳужжатлар ҳақидаги ишончли ахборот билан таъминлашга қаратилган мунтазам фаолияти ҳисобланади.

Масалан, "Ўзбекистонда мустақилликнинг дастлабки кунларидан бошлаб чиқарилган қонунлар "Ўзбекистон Республикасининг янги қонунлари" деган кўп жилдли хронологик тўплам сифатида нашр этиб келинмоқда. Шу билан бирга, "Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг Ахборотномаси", "Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатларининг тўплами", "Ўзбекистон Республикаси Ҳукумати қарорларининг тўплами"да муайян муддат давомида қабул қилинган норматив ҳужжатлар инкорпорация шаклида тизимлаштириб борилади"²⁹.

²⁷ Каримов И.А. Ўзбекистон буюк келажак сари. - Тошкент: Ўзбекистон, 1999. - Б. 125-126.

²⁸ Қаранг: Проблемы общей теории права и государства / Под общ. ред. В.С.Нерсисянца. - М., 1999. - С.322

²⁹ Нажимов М.К., Сайдуллаев Ш.А. Қонунчилик техникаси. - Тошкент: ТДЮИ, 2008. - Б.143

Қонун ҳужжатларини инкорпорация қилишнинг ўзига хос хусусияти шундаки, тўпламлардан ўрин олган ҳужжатлар мазмунига бирон-бир ўзгартириш киритилмайди ва ҳуқуқий тартибга солиш мазмуни деярли ўзгармайди³⁰. Инкорпорациянинг айнаи шу хусусияти, яъни норматив тартибга солиш мазмунини ўзгаришсиз сақлаш уни кодекслаштириш ва консолидация қилишдан фарқлаш имконини беради.

Айни вақтда норматив ҳужжатлар мазмунини баён этиш шаклида баъзан маълум ўзгаришлар юз беради, чунки инкорпорация қилиш ҳужжатларни уларнинг дастлабки таҳририда айнан акс эттиришдангина иборат эмас. Норматив ҳужжатлар матнидан турли тезкор топшириқлар ва бошқа нонорматив қоидалар, амал қилиш муддати тугаган вақт меъёрлари, тегишли ҳужжатни имзолаган шахслар ҳақидаги маълумотлар чиқариб ташланади.

Инкорпорацияни алоҳида турларга ажратиш хилма-хил асосларга кўра амалга оширилиши мумкин, яъни: нашр этилаётган қонун ҳужжатлари тўпламлари ва мажмуаларининг юридик кучига қараб расмий, ярим расмий ва норасмий инкорпорация фарқланади.

Қонун ҳужжатларини консолидация қилиш. Вақт ўтиши билан ҳар қандай ривожланган ҳуқуқ тизимида айнаи бир тартибга солиш предметига тааллуқли бўлган кўп сонли (баъзан ўнлаб ва юзлаб) норматив ҳужжатлар жамланади. Бундай ҳужжатларнинг қоидалари аксарият ҳолларда такрорланади, баъзан бир-бирига зид бўлади. Шу муносабат билан норматив ҳужжатларнинг кўп сонлилигига барҳам бериш, уларни йириклаштириш, қонун ҳужжатларининг ўзига хос "блоклари"ни яратиш зарурияти юзага келади. Бундай кўп сонлиликка барҳам беришнинг йўлларида бири - қонун ҳужжатларини консолидация қилиш. У тизимга солишнинг шундай бир шаклики, бунда айнаи бир масалага доир ўнлаб, баъзан юзлаб норматив ҳужжатлар бир йирик ҳужжатга бирлаштирилади.

³⁰ Қаранг: Исломов З.М. Давлат ва ҳуқуқ умумназарий муаммолари: ҳуқуқни тушуниш, ҳуқуқий онг ва ҳуқуқ ижодкорлиги, - Тошкент: ТДЮИ, 2005. - Б.181

Мазкур ҳужжат ҳуқуқ ижодкорлиги органи томонидан ҳуқуқнинг янги, мустақил манбаси сифатида тасдиқланади, аввалги таркок ҳужжатлар эса ўз кучини йўқотган деб топилади. Ўз-ўзидан равшанки, шу тариқа бир хил юридик кучга эга бўлган қоидалар бирлаштирилиши лозим. Қонун ҳужжатларини консолидация қилиш ҳуқуқ ижодкорлигининг ўзига хос тури бўлиб, бунда янги йириклаштирилган ҳужжат ҳуқуқий тартибга солишнинг мазмунини ўзгартирмайди, амалдаги қонун ҳужжатларига ўзгартишлар киритмайди. Консолидация қилинган ҳужжатни тайёрлаш жараёнида аввалги ҳужжатларнинг барча нормалари муайян тадрижий кетма-кетликда жойлаштирилади, бўлғуси ҳужжатнинг умумий тузилиши ишлаб чиқилади.

Қоидаларнинг барчаси ягона услубда баён этилишига ҳамда унификация қилинган атамашунослик қўлланилишига эришиш учун муайян таҳрир ишлари амалга оширилади. Зиддиятлар, такрорлашлар бартараф этилади, эскирган атамашуносликка тузатиш киритилади, мазмунан яқин нормалар бир моддага (бандга) бирлаштирилади. Жумладан, консолидацияга Ўзбекистон Республикасининг "Давлат мукофотлари тўғрисида"ги Қонуни мисол бўлиши мумкин.

Амалдаги ҳужжатлар мажмуини тафтиш қилиш эскирган ҳужжатлар ва уларнинг қисмларини бекор қилишдан, уларга тегишли тузатишлар киритишдан, турли ҳужжатлардаги амал қилишда давом этаётган нормаларни бирлаштиришдан, айрим масалалар бўйича йириклаштирилган ҳужжатлар қабул қилишдан иборат бўлади. Айтиш мумкин, асосий сабабли амалдаги ҳужжатларни консолидация қилиш, бир масалага доир бир нечта (баъзан ўнлаб) амалдаги ҳужжатларни ўз ичига олган қонун ҳужжатлари блокларини йириклаштириш вазифаси бугунги кунда қонун ҳужжатларини тартибга келтиришнинг устувор йўналишларидан бирига айланиб бормакда.

Умуман олганда, юридик коллизияларга чек қўйиш воситаларидан тўла фойдаланиш лозим. Шу маънода томонларга ҳуқуқ андозаларига риоя этишга ёрдам берувчи норматив андозалар, намунавий ҳужжатлар аниқса фойдалидир. Масалан, АҚШда штатлар вакилларининг қонун ҳужжатларини

яқинлаштириш ва унификация қилиш бўйича миллий конференцияси қарийб юз йилдан бери фаолият кўрсатади. Намунавий кодекслар (Жиноят кодекси ва Савдо кодекси), Тадбиркорлик тўғрисидаги қонун мавжуд бўлиб, улардан у ёки бу ҳажмда андоза сифатида фойдаланиш мумкин³¹.

Хуллас, қонун ҳужжатларини уйғунлаштириш юрист олимлар фаолиятининг комплекс тизими бўлиб, у қўйидагиларни: ҳар бир давлатда мавжуд ҳуқуқий базани аниқлаш; қиёсий таҳлил ўтказиш, тафовутлар, зиддиятлар ва бўшлиқларни аниқлаш; қонунчиликнинг долзарблиги ва афзалликларига баҳо бериш; ягона ёки унификация қилинган ҳуқуқий тизимни яратиш шакллари амалиётга жорий этиш имкониятларини башоратлаш; қонунчиликнинг ҳар бир объекти бўйича, уни ягона ҳуқуқий маконга киритиш шаклини ҳисобга олган ҳолда, ишларни ташкил этиш кабиларни ўз ичига олади.

³¹ Қаранг: Лафитский В.И. Законодательный процесс // Очерки конституционного права иностранных государств: Учебное и научно-практическое пособие. - М: Спарк, 1999. - С.78

БОБ 2. ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИДА ҚОНУНЛАР СИФАТИНИ ОШИРИШДА ЮРИДИК ТЕХНИКАНИНГ РОЛИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ МАСАЛАЛАРИ

2.1. Ўзбекистон Республикасида қонун ижодкорлиги жараёнини такомиллаштиришнинг амалий жиҳатлари

Истиқлол йилларида Ўзбекистон Республикасида ҳуқуқий давлат барпо этиш, фуқаролик жамиятини шакллантириш, бозор иқтисодиетини босқичма-босқич ривожлантириш, инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини таъминлашга қаратилган ижтимоий-иқтисодий, сиёсий, маънавий-маърифий ислохотларнинг ҳуқуқий базасини такомиллаштириш борасида самарали ишлар амалга оширилди. Бу борада, профессор А.А.Азизхўжаев ҳақли равишда таъкидлаганидек, мустақиллик йиллари "одамлар ҳаётида ҳам, дунёқарашида ҳам, юртимиз тарихида ҳам, туб бурилишлар даври бўлди. Жамият бутунлай янги киёфа, янги мазмун касб этди. Одамларнинг турмуш тарзи ўзгарди. Янгича яшаш тарзи эса бевосита онг ва тафаккуримизнинг ўзгаришига, ҳаётга янгича қарашга замин яратди"³².

Айниқса, истиқлол боис давлат-ҳуқуқий ислохотларнинг амалга оширилиши, шу жумладан Республикамиз Президенти И.А.Каримов ташаббуси билан парламент тизими ислоҳ қилиниб, икки палатали парламент тизими жорий этилиши, қонунларни қабул қилиш технология ва тартиб-таомилларининг ривожланган ҳуқуқий давлатлар тажрибаси ҳамда миллий кадриятларимизни ҳисобга олган ҳолда мазмунан ўзгартирилиши бу борада қўйилган муҳим қадамлардан бўлди. Парламент ислохотларининг асосий мақсади юридик техниканинг таркибий қисми бўлган қонун ижодкорлиги жараёнининг сифати ва самарадорлигини оширишдан иборат бўлиб, бунда қонунчилик ташаббуси ҳуқуқи субъектлари ва Олий Мажлис палаталари томонидан қонун лойиҳаларини тайёрлаш, муҳокама қилиш, қабул қилиш тартиб-таомили, умуман, юридик технологиясига риоя қилиш муҳим аҳамият

³² Азизхўжаев А. Давлатчилик ва маънавият. -Тошкент: Шарқ, 1997. - Б.97

касб этади.

Қонун ижодкорлиги бу муттасил ривожланиб борадиган том маънодаги ижодий жараен. Ушбу жараённи янада такомиллаштириш ҳамда демократлаштириш - давр тақозоси. Қонун ижодкорлиги муайян принцип ва тартиб-таомиллар, усул ва қоидалар асосида амалга оширилади, Гарчи мамлакатимизда истиқлол йилларида қонун ижодкорлигининг ўзига хос ўзбекона йўли шаклланган бўлса-да, бироқ қонунларни тайёрлаш ва қабул қилишнинг пухта ишлаб чиқилган стратегияси ва тизими йўқдиги долзарб муаммолардан саналади³³.

Бинобарин, қонун ижодкорлиги стратегиясининг роли ва аҳамияти ҳозирги замон юридик фани ва амалиёти тизимида бениҳоя катта. Зотан, лойиҳалаштирилаётган қонун ҳужжатининг мазмунини ташкил этадиган масалаларга доир илгари қабул қилинган нормаларни аниқлаш ва синчиқлаб ўрганиш қонун ижодкорлиги сифати юксак даражасининг зарурий омили ҳисобланади. Янги қонун ҳуқуқ тизимига қўшилиб, ўзидан олдин қабул қилинган қонун ҳужжатларига маълум даражада таъсир кўрсатади, шу сабабли уни самарали норматив тартибга солиш унинг миллий қонунчилик тизимидаги ўрни ва ролини расмий белгилашни тақозо этади.

Дарҳақиқат, Ўзбекистонда икки палатали парламент ташкил этилиши билан қонунлар сифатига қўйиладиган талаблар ҳам ортди. Қонунлар сифати кўп жиҳатдан юридик техникани такомиллаштириш билан белгиланади. Қонун ижодкорлиги жараёни ҳам мураккаблашди. Қонун ҳужжатларини қабул қилишда сиёсий партиялар роли ошди, қонунлар лойиҳаларини партияларнинг фракциялари томонидан дастлабки тарзда кўриб чиқиш, ҳуқуқий ҳужжатларнинг лойиҳалари Қонунчилик палатасининг ялпи мажлисларида муҳокама қилинганда фракциялар фикрини мажбурий тинглаш амалиёти вужудга келди³⁴.

³³ Қаранг: Каримов И.А. Янгича фикрлаш ва ишлаш - давр талаби. Т.5. - Тошкент: Ўзбекистон, 1997. - Б. 126

³⁴ Қаранг: Ўзбекистон Республикасининг Конституциясига шарҳ // А.А.Азизхужаев, Г.Абдумажидов, М.А.Ахмадшаева ва бошқ. - Тошкент: Ўзбекистон, 2008. - Б. 315-326

Қонунлар сифатини ошириш - давр талаби ва бу муаммони ҳал этишга мамлакатнинг барча юридик куч ва имкониятларини сарфарбар қилиш лозим. Қабул қилинаётган қонун ҳужжатларининг нормативлиги, конкретлиги ва юридик асосланганлигини кучайтириш, уларнинг декларативлигига бутунлай барҳам бериш даркор. Қонун ижтимоий-сиёсий шиор эмас, балки юридик ҳужжат бўлиши лозим. Шундагина у фуқаролик жамиятининг демократик ва ахлокий асосларини мустаҳкамлаш, шахс ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини рўёбга чиқаришнинг кафолатига айланиши мумкин.

Қонун ижодкорлиги жараёни давлат фаолиятининг муҳим ўналишларидан бири бўлиб, "унинг мазмунини ташкил этувчи ҳаракатлар ва уларни амалга ошириш тартиби конституцияда белгилаб қўйилади"³⁵.

Қонун ижодкорлиги жараёни ҳуқуқий нормаларни яратиш ёки давлатда амал қиладиган шундай нормаларни ўзгартириш билан боғлиқ бўлган, алоҳида билим ва кўникмаларни талаб этадиган ўзига хос интеллектуал фаолият. Ҳуқуқ ижодкорлигининг натижалари қонунлар ва бошқа норматив ҳужжатларга қараб муайян давлат ҳақида, унинг демократиклик, маърифатлилик ва маданиятлилик даражаси ҳақида ҳукм чиқарилади. Кишилиқ жамияти аниқ ва мукаммал қонунларга, давлатнинг уни ҳеч муболағасиз ҳуқуқий, деб номлаш имконини берадиган, ҳуқуқ нормаларини, фуқаролар ва ташкилотларнинг ҳуқ-атвор қоидаларини яратишга қаратилган фаолиятига ҳар доим эҳтиёж сезган.

Айрим муаллифларнинг фикрича, ҳуқуқий тартибга солиш доираси деганда, ҳуқуқ амал қиладиган ижтимоий маконни тушуниш лозим³⁶.

Ҳуқуқий тартибга солиш доирасини қўйидаги таркибий қисмларга ажратиш мумкин: эҳтимол тутилган (потенциал) тартибга солиш доираси; тартибга солиш зарур бўлган доира; қонун йўли билан тартибга солиш доираси; ҳуқуқни амалга оширувчи тартибга солиш доираси.

³⁵ Одилқариев Ҳ.Т., Тультеев И.Т., Мухамедов Ў.Х. Икки палатали парламент. - Тошкент, 2004. - Б.82

³⁶ Қаранг: Халилов Э.Х. Становление и развитие высшего законодательного органа государственной власти Республики Узбекистан: Автореф. дис. ... док. юрид. наук. - Ташкент: АГОС при Президенте Республики Узбекистан, 2000. - С.44

Давлат таъсири чегарасига икки нуқтаи назардан: а) унинг мумкинлиги; б) унинг зарурлиги нуқтаи назаридан ендашиш мумкин. Ижтимоий муносабатларни ҳуқуқий тартибга солишнинг юқори чегараси мумкинлик чегараси ҳисобланади.

Қонун ижодкорлиги жараёни бошқарув табиатига эга бўлган мураккаб ижтимоий ҳодиса. У жамиятни давлат томонидан бошқариш шаклларида биридир. Ҳар қандай ижтимоий жараён каби, қонун ижодкорлиги ҳам ҳуқуқ ва ҳуқуқий нормалар орқали амалга ошириладиган онгли, изчил фаолият ҳисобланади³⁷. Ижтимоий ва юридик ҳодиса сифатидаги ҳуқуқ ижодкорлиги тўғрисида сўз юритганда, унинг фаолият доирасини норматив ҳужжатлар қабул қилиш билангина чегаралаш мумкин эмас. У ўз ичига кенг жараёнларни: норматив ҳужжатни тайёрлаш, ҳуқуқни вужудга келтирадиган у ёки бу ижтимоий муносабатларни ҳуқуқий тартибга солишга бўлган эҳтиёжларни аниқлаш, тартибга солиш йўналиши ва хусусиятини белгилаш кабиларни камраб олади.

Ҳар қандай процессуал фаолият каби, ҳуқуқ ижодкорлиги ҳам юридик аҳамиятга молик ҳаракатларни амалга оширишнинг расмий тартиби ҳисобланади. Масалан, бунда норматив ҳужжатни тайёрлаш ва қабул қилишга доир ҳуқуқий муносабатлар, яъни тегишли ҳуқуқлар ва бурчлар юзага келади. Бундай ҳуқуқий муносабатлар давлат-ҳуқуқий (қонунчилик ташаббуси, қонунни қабул қилиш ва бошқалар) ва маъмурий-ҳуқуқий (бўйсунувчи органга лойиҳани тайёрлаш ҳақида топширик бериш) хусусият касб этади.

Маълумки, шакл ва мазмун жиҳатидан сифатли ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилиш асосан лойиҳа устида ишлаш ва бу ишни ташкил этишнинг тўғри йўлга қўйилган технологиясига, илмий-ахборот таъминотига, мавжуд ҳуқуқни қўллаш амалиётини ва ҳорижий мамлакатларнинг ижобий тажрибасини ҳисобга олишга боғлиқ бўлади. Бу тайёрланаётган лойиҳалар

³⁷ Қаранг: Исломов З.М. Давлат ва ҳуқуқ назарияси. - Тошкент: Адолат, 2007. - Б. 595

сифатини кафолатлашга кўп жиҳатдан кўмаклашади, шунингдек, пухта ўйланмаган ҳуқуқ ижодкорлиги қарорлари қабул қилинишига йўл қўймаслик имконини беради.

Ҳуқуқий қарорлар сифатини ошириш, самарасиз норматив ҳужжатлар сонини мумкин қадар камайтириш ҳуқуқий давлат куриш йўлида фаолият олиб бораётган қонун чиқарувчининг доимий вазифасидир³⁸. Ҳуқуқ нормаларини яратиш жараёни билан боғлиқ муаммоларни ўрганишнинг назарий ва амалий аҳамияти айтиш билан изоҳланади. Қонунларнинг "истеъмолчилари" жамият аъзолари ҳисобланади, шу сабабли пухта ўйланмаган ва оқилона бўлмаган қарорлар қабул қилинишига йўл қўйиш мумкин эмас. Чунки, қонун чиқарувчининг ҳар қандай хатоси беҳуда моддий харажатларга ва энг ачинарли томони фуқароларнинг манфаатлари бузилишига сабаб бўлади.

Бундан ташқари, ҳуқуқ ижодкорлигининг назарий муаммоларини юридик фан ва амалиёт нуқтаи назаридан англаб етиш, шунингдек, ҳуқуқ яратиш теран жараёнларини, ҳуқуқнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланиш эҳтиёжлари билан белгиланганлигини тушуниш ҳуқуқнинг ролига янада теранроқ баҳо бериш, давлат органлари ҳуқуқ ижодкорлиги фаолиятининг муҳимлиги ва серқирралигини, бинобарин, норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни тайёрлаш ва амалга татбиқ этишда ҳуқуқшунос фаолиятининг аҳамиятини тўла англаб етиш имконини беради.

Ўзбекистон Республикасида юридик техниканинг ҳуқуқий асослари, аввало, Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг қоидаларида мустаҳкамланган. Хусусан, Асосий Қонунимизнинг 16-моддасида шундай дейилади: "Мазкур Конституциянинг бирорта қоидаси Ўзбекистон Республикаси ҳуқуқ ва манфаатларига зарар етказадиган тарзда талқин этилиши мумкин эмас. Бирорта ҳам қонун ёки бошқа норматив-ҳуқуқий

³⁸ Қаранг: Петрова И.Л. Правовой синтаксис: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. - Владимир, 2006. - С.22

хужжат Конституция нормалари ва қоидаларига зид келиши мумкин эмас³⁹.

Юқоридаги конституциявий тамойил билан бирга, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг ҳужжатларига қўйиладиган умумий талаблар "Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Сенати тўғрисида"ги Конституциявий Қонуни, "Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Қонунчилик палатаси тўғрисида"ги Конституциявий Қонуни, "Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатасининг Регламенти тўғрисида"ги Қонуни, "Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенатининг Регламенти тўғрисида"ги Қонуни, "Қонунлар лойиҳаларини тайёрлаш ва Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Қонунчилик палатасига киритиш тартиби тўғрисида"ги Қонунларида ўз ифодасини топган. Охирги қайд этилган қонунда қонун ижодкорлиги жараёнининг муҳим таркибий қисмлари, чунончи, қонун лойиҳасини тайёрлаш тартиби; қонун лойиҳасининг концепциясига, унинг тузилиши ва шаклига қўйиладиган талаблар; қонун лойиҳасини тайёрлашда қонунчиликнинг ҳолатини ва ҳуқуқнинг қўлланилиш амалиётини ўрганиш методикалари; қонунлар лойиҳаларини тайёрлашда халқаро тажрибани ҳисобга олиш, шунингдек, жамоатчилик фикрини ўрганиш мезонлари белгиланган.

Қонун ижодкорлиги жараёнида юридик техника қоидаларини тартибга солувчи асосий ҳужжат "Қонун лойиҳалаш фаолиятини амалга оширишда қонунлар лойиҳаларини юридик-техник расмийлаштириш бўйича методик тавсиялар" бўлиб, у Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси Кенгашининг 2005 йил 27 июнда қабул қилинган "Қонунлар лойиҳаларини юридик-техник расмийлаштириш бўйича методик тавсиялар тўғрисида"ги 73-1-сон Қарори билан тасдиқланган⁴⁰.

Ўз ўрнида, қонунчиликнинг самарадорлиги фақат қонун ёки бошқа ҳуқуқий ҳужжат олдига қўйилган мақсад ва вазифалар ҳал қилингандагина

³⁹ Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. - Тошкент: Ўзбекистон, 2009. - Б.6

⁴⁰ Ўзбекистон Республикасининг қонун ҳужжатлари тўплами. -2005. -№7. - 55-модда; -№15-16. -116-модда; -№32-33. -248-модда; -2006. -№48-50. -483-модда.

таъминланишини қайд этиш жоиз.

Қонунчиликнинг самарадорлиги қўйидаги бир қатор омиллар билан белгиланади:

Биринчи омил - қонунчиликни такомиллаштириш. Маълумки қонунчилик мазмун жиҳатидан ҳам, техник-юридик жиҳатдан ҳам сифат мезонларига мувофиқ бўлиши лозим. Лекин бугунги кунда миллий қонунчилигимизни давр талабларига тўла жавоб беради, деб бўлмайди. Буни қўйидаги ҳолатлар билан изоҳлаш мумкин: биринчидан, қонун ҳужжатларини ўзгартиришда шошма-шошарликка йўл қўйилиши; иккинчидан, қонун ҳужжатларининг кўпайишида тартибсизлик; учинчидан, қонунлар лойиҳаларини яратиш жараёнида йўл қўйиладиган қонун ижодкорлиги ҳатоларининг мавжудлиги (бу ҳатолар ҳуқуқий тартибга солиш механизмини танлашда; ҳуқуқий материалга ишлов беришда; қонун тилига қўйиладиган талабларни бузишда; тизимли хусусиятга эга ҳатоларга, шунингдек, ҳисоблашлар, рақамларда, ҳатто моддаларни ва моддаларнинг бандларини рақамлашда фактик ҳатоларга йўл қўйишда намоён бўлади).

Иккинчи омил ҳуқуқни қўллашнинг тўлақонлилиги. Ҳуқуқни қўллаш мураккаб механизм бўлиб, у моддий-ҳуқуқий, процессуал, ташкилий ва бошқа алоқалар ҳамда муносабатларни ўз ичига олади. Ўз ўрнида, мазкур механизм ҳам қонунчилик мақсадларига эришишга қаратилиши лозим.

Учинчи омил - юксак ҳуқуқий онг. Фуқаролар қонунни қай даражада мукамал билишлари эмас, балки унга қай даражада ижобий баҳо беришлари муҳимдир. Шунинг учун ҳам "Биз... аҳолининг ҳуқуқий маданияти ва ҳуқуқий онгини ошириш вазифасини ўзимиз учун мақсад қилиб қўйиш билан бирга, бу масалани том маънодаги демократик ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамияти куришнинг муҳим шарти сифатида белгилаб олдик"⁴¹.

Шу билан бирга, қонунчиликнинг самарадорлигини ошириш вазифасини фақат янги юридик технологиялардан моҳирона фойдаланиш йўли билангина

⁴¹ Каримов И.А. Мамлакатни модернизация қилиш ва иқтисодиётимизни барқарор ривожлантириш йўлида. Т. 16. - Тошкент: Ўзбекистон, 2008. - Б. 14

ҳал қилиш мумкин. Юридик технологиялар норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар сифатини юксак даражада таъминлаш, ҳуқуқий тартибга солишнинг барқарорлигига эришиш имконини беради.

"Юридик технология" тушунчаси юридик қарорларнинг таъсирчанлигини таъминлаш мақсадида зарур ресурслардан (молиявий, ташкилий, кадрлар ва бошқалардан) оқилона фойдаланиш имконини берадиган илмий асосланган усуллар ва ҳуқуқий воситалар тизими сифатида тавсифланади.

Тегишли адабиётларда юридик технологияларнинг бир қатор асосий турлари ва уларнинг ривожланиш йўналишлари фарқланади⁴².

Юридик технологияларнинг классик тури (биринчи йўналиш) юридик техника ҳисобланади. Юқорида кўриб ўтганимиздек, юридик техника норматив ҳужжатларни ишлаб чиқиш, расмийлаштириш ва тизимга солиш қоидалари, воситалари ва усуллари мажмуи. Юридик адабиётларда қонунчилик техникаси масалалари нисбатан кенг ўрганилган, аммо мазкур тушунчанинг мазмуни хусусида умумий фикрга келинмаган. Бугунги кунда қонунлар лойиҳаларини тайёрлаш ва расмийлаштиришнинг илмий асосланган ягона қоиди ва усулларини ишлаб чиқиш муҳим аҳамиятга эга.

Ҳозирги замон ҳуқуқий технологиялари ривожланишининг иккинчи йўналиши - ҳуқуқий мониторинг ҳисобланади, Ҳуқуқий мониторинг деганда, қонунчиликни яратиш ва қўллашнинг барча босқичларида унинг ҳолатига тизимли баҳо бериш борасидаги комплекс фаолият тушунилади. Ушбу йўналишда амалга оширилиши лозим бўлган вазифаларнинг сирасига; қонунларни амалга оширишнинг намунавий кўрсаткичлари тизимини ишлаб чиқиш; ҳуқуқий вазиятларни (мамлакатда, минтақада, ижтимоий гуруҳда, жисмоний ёки юридик шахслар тоифасида) таҳлил қилиш ва уларга баҳо бериш методикаларини, ҳуқуқни қўллаш амалиётининг ҳолатини ва унинг ривожланиш тенденцияларини оммавий

⁴² Қаранг: Правоведение. -2006. -№ 2. - С. 182-198.

муҳокама қилиш механизмларини яратиш кабиларни киритиш лозим.

Учинчи йўналиш - бу қонунчиликнинг ривожланишини комплекс, тизимли тадқиқотлар ўтказиш йўли билан илмий лойиҳалаш. Мазкур тадқиқотлар юридик фан доираси билангина чекланмайди, балки бошқа ижтимоий фанларнинг, аввало, иқтисод, тарих, социология, сиёсатшунослик ва психология ютуқларига таянади. Айрим хорижий мамлакатларда илмий лойиҳалаш технологияларидан ижтимоий-иқтисодий қонунчилик, аввало, бюджет қонунчилиги ҳужжатларини ишлаб чиқишда самарали фойдаланилади. Жумладан, АҚШда аксарият федерал қонунларнинг лойиҳалаш ҳужжатлари юзлаб саҳифаларни ташкил этади, мамлакатимизда қонунларни асослантириш ҳужжатлари баъзан икки-уч саҳифадан ошмайди.

Тўртинчи йўналиш - замонавий юридик технологияларни ривожлантириш. У, аввало, қонунчилик тизимини, айрим норматив ҳужжатларни ҳамда уларни қўллаш амалиётини таҳлил қилишни назарда тутди. Унинг асосий вазифаси салбий ҳодисаларнинг ривожланишига имконият яратувчи омилларни аниқлаш ва уларни бартараф этиш ва олдини олишга қаратилган махсус чора-тадбирларни ишлаб чиқиш.

Ҳуқуқий муносабатлар соҳасида тушунчаларга таъриф беришда қарама-қаршиликларга йўл қўйилиши мумкин эмас. Бунинг акси эса ҳуқуқий нормаларни таърифлаш ва қўллашнинг қонунийлиги мезонларига путур етказган бўлур эди. Мазкур масала кўплаб янги юридик тушунчалар пайдо бўлаётган, унутилган эски атамалар тикланаётган ҳуқуқий тизимни ислоҳ қилишнинг ҳозирги босқичида айниқса муҳим аҳамият касб этади. Аммо бу ҳол, барча ҳуқуқий тушунчалар қонун йўли билан мустаҳкамланиши лозим, деган маънони англатмайди. Фундаментал хусусиятга эга бўлган маълум ҳуқуқий атамалар Конституцияда, бошқа атамалар - ҳокимият маҳаллий органларининг ҳужжатлари даражасида мустаҳкамланиши лозим.

Юзага келган вазиятда қонун ҳужжатларида қўлланиладиган атамалар ва иборалар луғатини яратиш зарурлиги айниқса яққол намоён бўлади. Бундай луғатни яратиш қонун ҳужжатларида тушунчаларнинг икки маънолилигига

ва зиддиятларга чек қўйиш, бинобарин, норматив ҳужжатларни муайянлаштирувчи ва шарҳловчи қонунлар сонини камайтириш имконини берган бўлур эди.

Мухтасар қилиб айтганда, мамлакатни модернизация ва ислоҳ этишнинг бугунги босқичида миллий ҳуқуқий тизимни яратиш асносида қонун ҳужжатларини тизимли таҳлил этиш, уларни амалиётда қўллаш механизми талабларидан келиб чиққан ҳолда уларга доир назарий ва амалий концепцияларни ишлаб чиқиш тақозо этилмоқда. Шу жihatдан олиб қараганда, ҳуқуқ нормаси билан тартибга солинадиган ижтимоий муносабатларни яхлит таҳлил қилиш, унинг татбиқ этиладиган доирасини, шакли ва чегарасини аниқлаш қонун ижодкорлиги жараёнида муҳим ўрин тутди. Айни пайтда у ёки бу ҳуқуқий муносабатнинг тадрижий ривожланиши негизида қонунчилик асосини таҳлил этиш, миллий ҳуқуқий кадриятлардан устувор фойдаланиш муҳим аҳамият касб этади. Зотан, миллийлик қонунларни халққа яқинлаштиради, кишилар ўртасида қонунга ҳурмат муносабатини шакллантиради.

2.2. Ўзбекистон Республикасида юридик техникани такомиллаштиришнинг назарий асослари

Маълумки, мамлакатимиз мустақилликка эришгандан сўнг, миллий ҳуқуқ тизимини шакллантириш масаласи долзарб вазифа сифатида белгиланди. Чунки, илгари қабул қилинган қонун ҳужжатлари собиқ Иттифок нормаларига қаратилган бўлиб, уларда республикаимизнинг минтақавий хусусиятлари ҳисобга олинмаган эди. Мустақиллик дастлабки кунлариданоқ "биз янгиланиш ва тараққиётда ўз йўлимизни, иқтисодиётни ислоҳ қилишда ўз моделимизни танлаб олдик. Шу сабабли, бошқа мамлакатларнинг қонун меъёрлари ва ҳужжатларидан фойдаланиш, ҳатто улар айнан бозор муносабатларига жавоб берса ҳам, биз учун номақбул эди", Шу жihatдан олганда, Республикаимиз Президенти И.А.Каримов, "Ислоҳ

қилишнинг биринчи босқичида биз ҳуқуқий асосларни яратишда ўзимизга хос ёндашувларни, қонун ҳужжатларини ишлаб чиқиш ва қабул қилиш бўйича ўз механизмимизни вужудга келтирдик. Биз ўзимиз учун жамиятни қонунлар ёрдамида бошқаришни ўрганиб олишимиз кераклиги тўғрисида муҳим хулоса чиқариб олдик. Қонун ижтимоий ҳаётни, ижтимоий муносабатларни тартибга солишнинг асосий воситаси бўлиб қолиши керак. Бунинг учун биз чуқур ўйлаб ишланган, ҳар томонлама асосланган, узоқ муддат амал қиладиган қонунларга эга бўлишимиз керак"⁴³, деган фикрни илгари суриб ҳуқуқ тизимимизнинг кейинги ривожланишини белгилаб берган эди.

Маълумки, ҳуқуқнинг норматив-инсонпарвар табиати ҳуқуқий нормалар умуминсоний қадриятлар билан муштарак бўлгандагина ўзини намоён этади. Шу сабабли, барча норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар Ўзбекистон Республикасининг Конституциясига мувофиқ бўлибгина қолмай, балки мамлакат ҳўжалик сиёсати, бошқарув иқтисодий методлари, иқтисодий фаолиятнинг таъминланган мустақиллиги ва стратегик режали раҳбарлик уйғунлигининг ягона асослари ва принциплари сифатида тан олиниши талаб этилади. Бинобарин, эркин ва фаровон мамлакатга элтувчи ғоя пировард мақсад ҳисобланади, маънавий-ахлоқий негиз манбаи сифатида эса миллий ғоя, миллий мафкура амал қилади.

Мамлакатимизда амалга оширилаётган демократик ислохотлар қонун ижодкорлигини фаол ривожлантиришни талаб қиладиган ҳозирги вақтда қонун яратиш жараёни, бўлгуси норматив-ҳуқуқий ҳужжатнинг дастлабки концепциясини ишлаб чиқиш, унинг лойиҳасини тузиш ва муҳокама қилиш, турли ижтимоий гуруҳлар ва катламлар фикрлари, манфаатларини ҳисобга олиш, бўлгуси қонуннинг амалдаги норматив ҳуқуқий ҳужжатлар билан ўзаро нисбатини, унинг амалдаги ҳуқуқий тизимга ҳамда янги қонунчиликка мослашиш қобилиятини аниқлаш, унинг мавжудлиги иқтисодий асосларини

⁴³ Каримов И.А, Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир. Т.3. - Тошкент: Ўзбекистон, 1996. - Б.194.

ва ижтимоий муносабатларда амалга ошириш имкониятларини белгилаш кай даражада муҳим эканлиги янада яққол намоён бўлади.

Ўз ўрнида, бугунги ижтимоий амалиёт ҳуқуқ билан тартибга солинмаган масалалар доираси жуда кенглигини кўрсатади. Ушбу масалаларни лозим даражада тартибга солмасдан туриб ижтимоий борликда юзага келган қатор иқтисодий ва ижтимоий муаммоларни ҳал этиш мумкин эмас. Бу ўринда гап фақат амалдаги қонунчилик сифатини ошириш ёки такомиллаштириш тўғрисидагина эмас, балки ўзгариб бораётган иқтисодий шароитларга, ҳуқуқий давлат мезонлари ва унинг ривожланиш принципларига мос келадиган янги ҳуқуқий институтларни шакллантириш ҳақида ҳам бормакда.

Норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг лойиҳаларини тайёрлаш амалиётининг таҳлили бу соҳада ўз ечимини кутаётган қўйидаги бир қатор муаммолар мавжуд эканлигини кўрсатади:

1. Концептуал ёндашув муаммоси. Маълумки, Ўзбекистон Республикасининг "Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар тўғрисида"ги Қонунининг 17-моддасига мувофиқ, норматив-ҳуқуқий ҳужжатнинг тайёрланган лойиҳаси норматив-ҳуқуқий ҳужжатни қабул қилувчи органга тақдимнома билан киритилади, тақдимномада ҳужжатни қабул қилишнинг зарурлиги асослаб берилади, уни ишлаб чиқувчилар кўрсатилади, ҳужжат мазмунининг қисқача тавсифи берилади, лойиҳа қайси давлат органи, шунингдек, ташкилот билан келишилган бўлса, шу орган ёки ташкилотнинг рўйхати келтирилади, келишмовчиликларнинг мазмуни ҳамда улар ҳақидаги асослантирилган фикр қисқача баён этиб ўтилади. Зарурат бўлганда, норматив-ҳуқуқий ҳужжат лойиҳасига уни асослаш учун молиявий-иқтисодий ҳисоб-китоблар, статистик маълумотлар ва бошқа ахборотлар илова қилинади⁴⁴.

Шуни таъкидлаш лозимки, муайян ҳужжатни таърифлашга нисбатан турли норматив ҳужжатларда ҳар хил ёндашувлар қўлланилади. Аслида

⁴⁴ Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси. -2001. -№1-2. -8-модда.

бундай ҳолатлар концептуал ёндашувнинг етишмаслигидан далолат беради. Жумладан, "Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатасининг Регламенти тўғрисида"ги Қонуннинг 12-моддасида қонун лойиҳасига унинг концепцияси баён қилинган ҳолдаги тушунтириш хати илова қилиниши назарда тутилган, Ҳолбуки, "Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар тўғрисида"ги Қонуннинг 17-моддасида тақдимнома киритиш лозимлиги кўрсатиб ўтилган. Турли атамалар қўлланилганига қарамай, мазкур ҳужжатлар қонун лойиҳасини қабул қилиш зарурлигини асослантириши лозим. Бинобарин, норматив ҳужжатларни ишлаб чиқишга нисбатан концептуал, тизимли ёндашув қонун ижодкорлиги фаолиятининг муҳим омили ҳисобланади⁴⁵.

Қонун лойиҳасининг концепцияси қонун лойиҳасини ишлаб чиқишга киришилгунга қадар тайёрланиши, унда бўлғуси қонунни амалга ошириш механизми белгиланиши, қайси масалалар қонунлар даражасида ва қайсилари - қонуности ҳужжатлари доирасида ҳал қилиниши кўрсатилиши лозим. Бу бутун ҳуқуқий тизимни, ҳеч бўлмаса турдош ёки боғлиқ ҳуқуқий муносабатларни тартибга солувчи норматив ҳужжатларни ҳар томонлама ўрганиш маҳсули бўлиши даркор.

Лойиҳаларни тайёрлашда баъзан тегишли муносабатларни бошқа давлатларда қонун йўли билан тартибга солиш тажрибаси лозим даражада таҳлил қилинмайди, ўрганилмайди ва ҳисобга олинмайди.

Амалда концепциянинг йўқлиги туфайли қонунларни қўллаш ва амалга оширишда жиддий муаммолар, қонуннинг айрим қоидалари ва бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ўртасида зиддиятлар юзага келади. Шундан келиб чиқиб, қонун лойиҳаси концепциясида, авваламбор, тегишли қонунни қабул қилиш асослари ва зарурияти, бунинг мақсадга мувофиқлиги қандай ижтимоий-иқтисодий, сиёсий омиллар билан белгиланиши; қонунни қабул қилишдан кўзланган мақсад, уни амалга ошириш механизмнинг умумий

⁴⁵ Бу ҳақда батафсилроқ қаранг: Мухамедов Ў. Қонун ҳужжатларини такомиллаштиришнинг истикболли вазифалари // Ҳуқуқ-Право-Law. -2005. -№ 4. -Б.6-7

манзараси; қонун ҳужжатларининг умумий таҳлили; ижтимоий муносабатларни ҳуқуқий тартибга солишда норматив ва амалий даражаларда қандай камчиликлар мавжудлиги; янги қонун қабул қилиниши муносабати билан амалдаги қонун ҳужжатларининг қайси нормштарини қайта кўриш лозимлиги; қонун лойиҳасининг Ўзбекистон Республикаси халқаро шартномалар бўйича олган мажбуриятларни ҳисобга олган ҳолда таҳлил қилиниши; қонунни амалга оширишда талаб этиладиган қонуности ҳужжатларининг қабул қилиниши мақсадга мувофиқ бўлади.

"Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатасининг Регламенти тўғрисида"ги Қонуннинг 12-моддасида белгиланган талабга мувофиқ, қонун лойиҳасини Қонунчилик палатасига тақдим этиш, унга ўзгартишлар ва қўшимчалар киритиш тўғрисидаги, шунингдек, қонун лойиҳаси киритилиши билан боғлиқ қонунларни ўз кучини йўқотган, деб топиш тўғрисидаги қонун лойиҳаси тақдим этилиши лозим. Бу қонун лойиҳаси муаллифидан лойиҳа қабул қилинганда қонун йўли билан тартибга солишда юзага келадиган ва мавжуд зиддиятларни аниқлаш мақсадида амалдаги норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни синчиклаб таҳлил қилишни талаб этади. Ушбу талабга риоя этмаслик аксарият ҳолларда қонун ҳужжатлари нормаларининг коллизиясига сабаб бўлади. Ўзбекистон Республикасининг "Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар тўғрисида"ги Қонунида тенг юридик кучга эга бўлган норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар бир-бирига тўғри келмаган ҳолларда кейинроқ қабул қилинган ҳужжат қоидалари амал қилиши белгиланган. Аммо объектив ва субъектив сабабларга кўра, шу жумладан янги қабул қилинган ҳужжатдан беҳабарлик туфайли амалда ўз юридик аҳамиятини йўқотган ёки ўзгартирилган қонунларни қўллаш ҳоллари юз бериши мумкин.

2. Навбатдаги муаммо норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни амалга оширишнинг самарали механизмлари мавжуд эмаслиги билан боғлиқ. Қонун амалга ошириш механизмсиз ва зарур ижтимоий-иқтисодий шароитларсиз лозим даражада самара бермайди. Бинобарин, ҳуқуқий

муносабатларнинг субъектлари ўз ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларидан, ҳатто бу қонунда назарда тутилган бўлса-да, фойдалана олмайдилар. Бу баъзан бутунлай тескари, салбий натижага олиб келади.

Қонунлар сўзсиз амалга оширилишини, ҳуқуқий тартибга солишнинг тизимлилиги ва яхлитлигини таъминлаш учун зарур қонуности ҳужжатлари қонунлар лойиҳалари билан бир вақтда ишлаб чиқилиши лозим.

3. Қонун лойиҳасининг Конституция ва қонунларга мувофиқлигини таъминлаш масалалари. Қонун лойиҳасини тайёрлаш ҳуқуқ ижодкорлигини тартибга солувчи ва қонун лойиҳасининг Конституция ва қонунларга аниқ ва тўла мувофиқлигини таъминловчи қоидаларга асосланиши лозим.

Қонун лойиҳасини тайёрлашда асосий қоида нормаларнинг бир-бирини такрорлашига йўл қўймасликдир. Қонунлар нормалари бир-бирига зид бўлиши мумкин эмас, яъни айтиб бериладиган муносабат бир хилда тартибга солиниши лозим. Шу муносабат билан қонун лойиҳасини тайёрлашда тайёрланаётган қонун лойиҳаси масалаларига доир амалдаги нормаларни ўрганиш ва таҳлил қилиш муқаррар шартлардан бири ҳисобланади.

"Қонунчилик ташаббуси ҳуқуқига Конституцияда белгиланган давлат органлари ва мансабдор шахсларгина эга бўладилар"⁴⁶. Қонунчилик ташаббуси субъекти зарур ҳуқуқий ахборот расмий манбалар ("Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг Ахборотномаси", "Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатларининг тўплами", "Халқ сўзи" ва "Народное слово" газеталарининг тегишли сонлари)да чоп этилганидан хабардор бўлиши лозим. Бундан ташқари, қонунчилик ташаббуси субъекти керакли ахборотни Олий Мажлис Қонунчилик палатасининг юридик бўлимида, шунингдек, электрон ҳуқуқий тизимлар ("Право", "Норма" ва бошқалар)дан олиши мумкин. Айтиб ўтиш керакки, мазкур электрон-ҳуқуқий тизимларда ҳуқуқий материални баён қилишда баъзи бир ноаниқликлар мавжудлигини ҳам

⁴⁶ Ўзбекистон Республикаси Конституциясига шарҳ / А.А.Азизхўжаев, Ғ.Абдумажидов, М.А.Аҳмадшаева ва бошқ. - Тошкент: Ўзбекистон, 2008. - Б.320

эътиборга олиш лозим.

4. Қонун лойиҳасининг Ўзбекистон Республикаси "Норматив-хуқуқий ҳужжатлар тўғрисида"ги Қонунининг 19-моддаси талабларига мувофиқлигини таъминлаш масалалари. Бу моддада қонун лойиҳасининг тилига, унинг тузилишига, ҳаволаки нормаларнинг қўлланилишига тааллуқли талаблар белгиланган. Шу ўринда ушбу талаблардан келиб чиқиб, қўйидаги жиҳатларни алоҳида қайд этиб ўтишни истардик:

а) қонун лойиҳасининг матнига нисбатан қўйиладиган талаблар. Қонун лойиҳасини тайёрлашда нормаларни баён қилиш услубига, яъни тилига эътибор бериш лозим. Ўзбекистон Республикасининг "Норматив-хуқуқий ҳужжатлар тўғрисида"ги Қонунига биноан, қонун лойиҳасининг матни лўнда, оддий ва равон тилда баён этилиши лозим. Шу сабабли, қонун лойиҳасида атамалар ва таърифларнинг тўғри қўлланилишига эътибор бериш зарур. Қонун лойиҳасида эскирган ҳамда кўп маънони англатувчи сўзлар ва иборалар, мажозий такдослашлар, сифатлашлар, киноялар қўлланилишига йўл қўйилмайди. Ўз ўрнида, мазкур талабларга риоя этмаслик ҳуқуқий коллизияларга сабаб бўлади. Масалан, Ўзбекистон Республикасининг "Валютани тартибга солиш тўғрисида"ги, "Хориждан маблағ жалб қилиш тўғрисида"ги Қонунларида, шунингдек, Солиқ кодексида "нерезидент" атамаси уч хил маънода қўлланилган. Мазкур талаб нафақат қонунларга, балки бошқа норматив-хуқуқий ҳужжатларга ҳам тааллуқли. Атамалар барча қонунларда бир хил маънода қўлланилиши лозим. Айни бир маънодаги тушунчаларни ифодалаш учун турли атамалардан фойдаланиш мумкин эмас;

б) нормаларнинг турли ҳужжатларда такрорланиши. Тартибга солиш талаб этиладиган ижтимоий муносабат бир ҳужжатда тўла тартибга солиниши лозим. Айни бир масала бўйича бир нечта ҳужжатлар амал қилиши ҳуқуқий нормалар икки хил талқин қилинишига ва тегишли равишда амалда нотўғри қўлланилишига олиб келиши мумкин. Масалан, интеллектуал мулк масалаларига Фуқаролик кодексида 7 бобдан иборат (1031-1111-моддалар) бир бўлим бағишланган. Айни вақтда

мамлакатимиз қонунчилигида "Муаллифлик ҳуқуқи ва турдош ҳуқуқлар тўғрисида"ги, "Ихтиролар, фойдали моделлар ва саноат намуналари тўғрисида"ги, "Селекция ютуқлари тўғрисида"ги, "Наслчилик тўғрисида"ги, "Ахборотлаштириш тўғрисида"ги, "Товар белгилари, хизмат кўрсатиш белгилари ва товар келиб чиққан жой номлари тўғрисида"ги Қонунлар ҳам амал қилади;

в) ҳаволаки нормаларнинг мавжудлиги. Айни бир ижтимоий муносабатларни тартибга солувчи нормалар такрорланишига йўл қўймаслик учун қонунларда шу қонуннинг ёки ўзга қонун ҳужжатининг бошқа нормаси, моддаси ёки боби, бўлимига ишора қилувчи ҳаволалар қўлланилади. "Амалдаги қонун ҳужжатларига мувофиқ", "қонун ҳужжатларининг нормаларига биноан" каби умумий ҳаволалар"⁴⁷ ҳам мавжуд бўлиб, улар одатда қонуности ҳужжатларига ишора қилиш учун қўлланилади. Норматив ҳужжатлар матнига амалдаги қонун ҳужжатларига ҳаволаларни киритишга истисноли ҳоллардагина йўл қўйилади. Бироқ айрим ҳолларда ҳаволаки нормалар ўринсиз ёки ҳаддан ташқари кўп қўлланилади. Масалан, 23 моддадан иборат "Валютани тартибга солиш тўғрисида"ги Қонунда 25 ҳаволаки норма мавжуд. Бу ҳол қонунларнинг тартибга солувчи аҳамиятини йўққа чиқаради ва амалда уни ривожлантирувчи қонуности ҳужжати, аксарият ҳолларда - идоравий ҳужжат асосий ҳужжатга айланиб қолади;

5. Қонунлар лойиҳалари матнларининг аутентиклиги муаммолари. Қонунлар лойиҳаларини таржима қилиш масаласи муаммоли бўлиб қолмоқда, чунки амалда ўзбек ва рус тилларидаги матнлардан фойдаланилади.

Аммо таржимада нормалар мазмунининг бузилишига, айни бир ҳужжатда ёки турли норматив-ҳуқуқий ҳужжатларда ҳар хил атамалар қўлланилишига йўл қўйилади. Масалан, "присоединение" атамаси Фуқаролик кодексида ўзбек тилига "қўшиб олиш" деб таржима қилинган, "Акциядорлик

⁴⁷ Одилқариев Ҳ.Т., Тультеев И.Т., Муҳамедов Ў.Х. Икки палатали парламент. - Тошкент, 2004. - Б.171

жамиятлари ва акциядорларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида"ги Қонунда эса "бирлаштириш" деб ўтирилган.

Бу каби камчиликларни бартараф этиш учун, авваламбор, "Олий Мажлис тузилмавий таркибидаги қонунларни таржима қилиш билан шуғулланадиган махсус бўлим иши такомиллаштирилса"⁴⁸, шу билан бирга, қонунлар лойиҳаларини ўзбек ва рус тилларида бир вақтда тайёрлаш амалиёти йўлга қўйилса ва кейинчалик қонун лойиҳасининг лингвистик экспертизаси институти жорий этилса, мақсадга мувофиқ бўлар эди.

6. Қонун лойиҳасининг экспертизасини ўтказиш муаммоси. Ўзбекистон Республикаси "Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар тўғрисида"ги Қонунининг 18-моддасига мувофиқ, қонун лойиҳалари ҳуқуқий экспертизадан ўтказилиши шарт. Албатта, жаҳон андозаларига монанд қонунлар қабул қилиш учун уларни тегишли ташкилотлар экспертизадан ўтказиши керак⁴⁹.

Ҳуқуқий экспертиза қонун лойиҳасини тайёрлаган органнинг ёки қонунни қабул қиладиган органнинг юридик хизмати, шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги томонидан амалга оширилиши мумкин.

Ушбу Қонун 18-моддасининг учинчи қисмига мувофиқ, барча қонунлар лойиҳалари Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги билан келишилиши лозим. Аммо бу талаблар қонун ҳужжатларида қонун лойиҳасининг юридик экспертизаси қисмида ҳали ўзининг аниқ ифодасини топгани йўқ.

Ўз ўрнида, норматив-ҳуқуқий ҳужжатнинг юридик экспертизаси икки асосий жиҳатни: а) лойиҳанинг бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжатларга мувофиқлигини текширишни; б) лойиҳа мазмуни ва шаклининг қонунчилик (ҳуқуқ ижодкорлиги) техникаси қоидаларига мувофиқлигини текширишни ўз ичига олади.

⁴⁸ Кўчимов Ш. Ўзбек қонунчилик техникасининг истиқболлари // Қонун ижодкорлиги ва қонунчилик техникаси: назария ва амалиёт муаммолари мавзусидаги илмий-амалий семинар материаллари. - Тошкент: ТДЮИ, 2005. -Б.96-97.

⁴⁹ Қаранг: Каримов И.А. Янгича фикрлаш ва ишлаш - давр талаби. Т.5. - Тошкент: Ўзбекистон, 1997. -Б. 126

Айни вақтда юридик экспертиза тушунчасининг норматив-ҳуқуқий ҳужжатнинг амалдаги қонун ҳужжатларига мувофиқлигини текширишдангина иборат бўлган анча тор талқинига дуч келиш мумкин.

У ёки бу норматив-ҳуқуқий ҳужжатнинг қонунчилик техникаси қоидаларига мувофиқлигини текшириш юридик экспертизанинг муҳим жиҳати ҳисобланади⁵⁰. Экспертнинг вазифаси текширилаётган лойиҳа шакли ва мазмуни қонунчилик техникаси қоидаларига қай даражада мувофиқлигини баҳолаш, агар номувофиқликлар мавжуд бўлса, уларни бартараф этиш юзасидан тавсиялар беришдан иборат. Буларнинг барчаси экспертиза ҳулосасида ўз ифодасини топиши лозим.

Бизнингча, экспертиза ўтказиш тартиби, экспертиза ҳулосасига киритиладиган масалалар рўйхатини белгиловчи норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг ҳуқуқий экспертизаси тўғрисидаги намунавий низом ишлаб чиқилса ва қабул қилинса, мақсадга мувофиқ бўларди.

7. Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ўртасидаги алоқалардан нотўғри фойдаланиш масаласи. Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ўртасидаги алоқалардан нотўғри фойдаланиш лойиҳаланаётган ҳужжатнинг амалдаги қонун ҳужжатлари билан номувофиқлигига сабаб бўлади ва шу асосда ҳуқуқий тартибга солиш номутаносиб ва зиддиятли тус олади.

8. Ҳуқуқ ижодкорлиги жараёнида идоравий ёндашувнинг устунлиги муаммоси. Айрим ҳолларда тор идоравий манфаатлар жамият манфаатларидан устун қўйилади. Ваҳоланки, бу ислохотларни самарали амалга оширишга монелик қилади. Бу ҳақда мамлакатимиз Президенти И.А.Каримов шундай деган эди: "Шуни эътироф этиш керакки, қонун лойиҳалари одатда идоравий маҳдудлик хусусиятига эга бўлади. Сабаби шуки, улар моҳият эътибори билан олганда, шу қонунларни ижро этиши лозим бўлган кишиларнинг ўзлари томонидан ишлаб чиқилади. Натижада

⁵⁰ Қаранг; Сайдман А., Сайдман Р., Абейесекере Н. Руководство по законодательной технике: Законотворчество в интересах демократических социальных перемен в обществе: Издание на русском языке. Пер.: Г.Сергунина, А.Кашпура. - Бишкек: ПРООН, 2001. -С.35

айрим вазирликлар, идораларнинг манфаатлари кўпинча инсон ва умуман олганда, жамият манфаатларига зид ҳолда биринчи ўринга чиқиб қолади"⁵¹. Шунинг учун ҳам қонун лойиҳасини тайёрлашда идоравий манфаатлар илгари сурилишига йўл қўймаслик керак. Бироқ бунга "Муҳофаза этиладиган табиий ҳудудлар тўғрисида"ги Қонун лойиҳасининг муҳокамаси мисол бўла олиши мумкин. Бу муҳокамада қўриқхоналар кимга бўйсунити ҳақидаги масала айниқса кизгин баҳсларга сабаб бўлди, Амалиётда бундай мисоллар кўп. Бундай ҳолатларда қонун чиқарувчи фақат давлат ва жамият манфаатларидан келиб чиқиб иш қўриши, манфаатдор вазирликлар ва идораларнинг таъсирига берилмаслиги керак.

9. Қонунлар лойиҳалари илмий-назарий жиҳатдан лозим даражада асослантирилмаганлиги масаласи. Юридик фан олдида турган муҳим вазифалардан бири -- юридик техниканинг долзарб назарий муаммоларини, яъни қонун ҳужжатлари ва бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни тайёрлаш ва расмийлаштириш қоидалари, усуллари ва методлари мажмуини янада чуқур ўрганиш ҳисобланади. Юридик техникани ўрганиш қонунчиликни такомиллаштириш учун муҳим аҳамиятга эга, чунки юксак даражадаги юридик техника норматив ҳужжатлар ва қоидалар мазмунини аниқ ва тўғри таърифлашни таъминлайди, улар тўғри ва бир хилда талқин қилинишига, кодекслаштириш ишларини самарали амалга оширишга кўмаклашади.

Маълумки, қонунларни шарҳлаш қонунчиликка муҳим илова ҳисобланади. Илгари қонунларни умумий тизимга солиш методи кенг тарқалган. У моддий ва процессуал ҳуқуқларнинг йирик соҳаларини ҳам, маъмурий ёки оммавий ҳуқуқ ва хусусий ҳуқуқнинг йирик соҳаларини ҳам камраб олган. Бундай тизимга солиш ҳуқуқий аниқликка хизмат қилади ва ҳуқуқни тушунишни енгиллаштиради.

Ҳеч шубҳасиз, қонунни яратишда келажакда юзага келиши мумкин бўлган барча ноаниқликлар ва шубҳаларнинг олдини олиш мумкин эмас.

⁵¹ Каримов И.А. Янгича фикрлаш ва ишлаш - давр талаби. Т.5. - Тошкент: Ўзбекистон, 1997. - Б.126

Аммо бунда қонун чиқарувчи ўзининг асосий мақсадини аниқ акс эттиришини талаб қилиш лозим бўлади. Акс ҳолда конституциявий қоидалар билан оддий қонунлар ўртасида зиддият юзага келиши мумкин.

Юридик техникани оқилоналаштиришга кодир бўлган ва норматив даражада расмийлаштиришни талаб этадиган навбатдаги яна бир муҳим масала норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг юрислингвистик экспертизаси институтини жорий этиш билан боғлиқ. Қадимги Рим юристлари томонидан таърифланган "Ҳуқуқ аниқ белгиланган бўлиши лозим", деган тамойил ҳар қандай ҳуқуқий тизим учун, айниқса ҳозирги ҳуқуқий давлат қуриш шароитида долзарб аҳамият касб этади.

Тил ва ҳуқуқнинг ўзаро муносабати масалалари тилшунослар ва ҳуқуқшуносларни кўпдан бери қизиқтириб келади. Юридик ва юридик соҳа билан боғлиқ матнларнинг лингвистик экспертизаси муаммоларининг илмий аҳамияти унинг турли парадигмаларга киритилганидан келиб чиқувчи бир қатор омиллар билан белгиланади.

Ҳуқуқий макон қонуншунос жамиятда барча учун мажбурий бўлган ҳуқ-атвор қоидаларини ифодалаш учун фойдаланувчи сўзлар, табиий тил шакллари билан белгиланади. Қонун матни тушунарли бўлиши ва айтилиши вақтда борлиқни аниқ акс эттириши учун қонунчилик тили - ўзбек тилининг ҳуқуқ нормаларини баён этиш ва кейинчалик амалда қўллаш учун махсус мўлжалланган функционал услуби соҳасида анча юқори даражадаги лингвистик андозалар зарур бўлади.

Ҳуқуқ нормасининг аниқлиги ва бир маънолилиги принципи мустаҳкам ҳуқуқ-тартибот кафолати ҳисобланади. Зотан, жамиятнинг ҳар бир аъзоси ўз ҳуқуқлари ва бурчларини аниқ билса, у ҳуқуқий макон доирасида ҳаракатланиш ва қарорлар қабул қилишда муайян эркинликка эга бўлади. Бинобарин, қонун ижодкорлиги жараёнида ҳам, ҳуқуқни қўллаш амалиётида ҳам ҳуқуқий терминологияни унификация қилиш масаласи долзарб аҳамият касб этади.

Айни вақтда шуни таъкидлаш лозимки, таржимада акс эттириш қийин

бўлган ўзига хос хусусиятларга эга хорижий сўзлар ва халқаро-ҳуқуқий атамалар ҳаётимиздан фаол ўрин олмоқда. Бунга агент, аудит, актуар, аджастер, сюрвейер, ассистанс хизматлари, гудвилл, гендер, демпинг, инвестиция, инновация, корпорация, концессия, локализация, мониторинг, протекционизм, субсидия, субвенция, транспарент, траффик, ноу-хау, чартер, ювенал ва бошқа сўз ва атамалар мисол бўлиши мумкин.

Юқоридаги сўз ва атамаларнинг илмий ва юридик муомала доирасига киритилиши билан амалий хусусиятга эга бўлган бир қатор муаммолар, чунончи, юридик конструкциянинг мураккаблашуви, стилистик номувофиқлик, ҳар хил талқин қилиш имконияти, кўп маънолилиқ, тушуниш ва амалга оширишнинг қийинлиги юзага келади.

Шу жиҳатдан хорижий давлатлар тажрибаси диққатга сазовор. Хорижий мамлакатларда фанлараро тадқиқотларнинг янги йўналиши "ҳуқуқ ва тил" XX аср 70-йилларининг иккинчи ярмида юзага келди ва бу жараён, аввало, АҚШ ва Ғарбий Европада ривожланди.

Жаҳон социологлариининг 1978 йилда бўлиб ўтган Конгрессида "Ҳуқуқни қўллаш фаолиятида тил", деб номланган ишчи гуруҳи ташкил этилди⁵². Ўтган асрнинг 70-йиллар охиридан ушбу муаммо бўйича семиотика фанига оид нуфузли миллий ва халқаро журналларнинг махсус сонлари нашр этила бошлади, монографиялар чиқарилди, юридик ва лингвистик даврий нашрларда ўнлаб мақолалар эълон қилинди.

"Юрислингвистика" атамасини биринчи марта Адалберт Подлех (Германия) 1976 йилда қўллаган. У "тил ва ҳуқуқ нормалари ўртасидаги алоқа масалаларига дахлдор бўлган ва ҳозирги замон лингвистикаси талабларига мос келувчи тадқиқотларнинг барча методлари ва натижалари мажмуи"ни "ҳуқуқий лингвистика", деб номлади⁵³. Ҳуқуқий лингвистиканинг ҳозирги талқини сезиларли даражада кенгайди, чунки шу

⁵² Қаранг: Тарасов Н.Н. Юридическая техника в структуре юриспруденции (методологические проблемы исследования) // Юридическая техника. -2007. -№1. -С.8

⁵³ Қаранг; Чухвичев Д.В. Законодательная техника: Учебное пособие для вузов. - М.: Закон и право, 2008, - С.239

йиллар давомида узоқ ривожланиш йўлини босиб ўтган ҳозирги замон лингвистикасининг талаблари ўзгарган эди. Шу муносабат билан ҳуқуқ соҳасидаги тил масалаларини ўрганишда лингвистик Тадқиқотларнинг роли анча ошди.

Бинобарин, "Ҳуқуқий тил модели унинг грамматикаси, қонун тили, услуби ва техникасининг қандай бўлиши зарурлигини кўрсатувчи кўзгудир.

...Ҳуқуқий ҳужжатларнинг тил қурилиши адабий тилнинг талабларига жавоб бериши шарт". Англия ва АҚШ юрислингвистикасида таржиманинг юриспруденциядаги ролига алоҳида эътибор берилади, чунки у нафақат икки тил ва маданият, балки икки ижтимоий соҳа ўртасидаги кўприк ҳисобланади⁵⁴. Кези келганда яна шуни ҳам таъкидлаб ўтиш лозимки, норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг юрислингвистик экспертизаси МДҲ давлатларида, шу жумладан Ўзбекистонда ҳам қонун ижодкорлиги жараёнига фаол жорий этилмоқда.

Юқорида айтилганлар нуқтаи назаридан қонун лойиҳалари юрислингвистик экспертизасининг асосий мазмунини таклиф қилинаётган қонун лойиҳасининг ижтимоий муносабатларнинг мазкур ёки бошқа шунга ўхшаш соҳаларини тартибга солувчи ўзга қонунларга мослигини, шунингдек, ҳуқуқий тизим тузилиши принциплари, юридик техника ва тил воситалари тўғри қўлланилгани ва уларнинг ворисийлигини таҳлил қилиш ташкил этувчи махсус ҳуқуқий, юридик-техник экспертизанинг таркибий қисми сифатида тавсифлаш ўринли бўлади, деб ўйлаймиз.

Бизнингча, хорижий мамлакатлар тажрибаси билан ўхшашлик бўйича норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг юрислингвистик экспертизаси Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги томонидан ўтказилиши мақсадга мувофиқ.

Шуни ҳам алоҳида таъкидлаш лозимки, миллий қонунчилигимизнинг услубий ворисийлиги унинг муҳим жиҳатларидан биридир. Бироқ шу ўринда қонунчилик услуби, унинг муаммолари мутахассис олимлар томонидан ҳали

⁵⁴ Қаранг: Яцюк Т.А. Терминология и дискурс права. - Ташкент: Фан, 1992. - С.35-36.

етарли даражада ўрганилмаганлигини қайд этиб ўтиш лозим.

Умуман олганда, мамлакатимизда демократик ҳуқуқий давлат қуришнинг ҳозирги босқичида юридик техникани, шунингдек, ҳуқуқ ижодкорлигини такомиллаштириш ва норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг сифатини янада ошириш, уларни фуқаролик жамияти ва бозор иқтисодиётини шакллантириш эҳтиёжларига мослаштириш масалалари долзарб аҳамият касб этмоқда. Давлатчиликни мустаҳкамлаш, ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий ислохотларни амалга оширишнинг дастлабки босқичидаёқ Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов шундай таъкидлаган эди: "Мустаҳкам ҳуқуқий негиз бўлгандагина ўзини оқламаган эски тузумни тўла ишонч билан қайта қуриш, маданий бозор иқтисодиётига эга бўлган янги жамият қуриш мумкин. Ҳозирги мутлақо янги сиёсий-иқтисодий ва ҳуқуқий муносабатларни акс эттирувчи қонунлар мажмуигина биз барпо этаётган ёш ижтимоий бинога барқарорлик, демократик характер бахш этувчи омил бўлиб хизмат қилади"⁵⁵.

2.3. Қонунлар сифатини ошириш - мамлакатни янгилаш ва модернизация қилишнинг зарур шарти

Мамлакатимизда амалга оширилаётган давлат-ҳуқуқий ислохотлар тизимида парламент ислохотлари ўзига хос ўринга ва салмоққа эга. Бу борадаги ислохотлардан қутилган мақсадлар Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримовнинг 2005 йил 28 январда бўлиб ўтган Олий Мажлис Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисида қилинган дастуриламал маърузаларида белгилаб берилган бўлиб, унда "давлат қурилиши ва бошқаруви соҳасидаги энг муҳим вазифа - бу қонунчилик ҳокимияти бўлмиш мамлакат парламентининг роли ва таъсирини кучайтириш, ҳокимиятнинг қонунчилик, ижро ва суд тармоқлари ўртасида

⁵⁵ Каримов И.А. Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир. Т.3. -Тошкент: Ўзбекистон, 1996. - Б.192

янада мутаносиб ва барқарор мувозанатга эришишдан иборат"⁵⁶ лиги алоҳида таъкидлаб ўтилди.

Мамлакатни янгилаш ва модернизация қилиш шароитида икки палатали парламентнинг ташкил этилиши қонунчилик ташаббуси ҳуқуқига эга бўлган субъектлар олдига муҳим талабларни қўйди. Ушбу субъектлар фаолиятининг ўзаро мувозанатини ва фаоллигини таъминламасдан туриб, қонунчилик жараёнининг муайян самарадорлигига эришиб бўлмайди. Бинобарин, қонунчилик амалиётининг кўрсатишича, бундай ташаббус ҳуқуқидан фойдаланувчи субъектларнинг қонунчилик жараёнида бевосита иштироқисиз, яъни уларнинг қонун ижодкорлиги фаолиятини янада такомиллаштирмай туриб, давлат ҳокимияти тизимида қонуннинг устунлигига эришиш мураккаб масала бўлиб қолади.

Таъкидлаш лозимки, қонун ижодкорлиги жараёнида қонун лойиҳасини тайёрлаш, уни ҳар томонлама пухта муҳокама қилиш билан боғлиқ барча вазифалар бизда масъулиятли парламентнинг қўйи палатаси - Қонунчилик палатасининг зиммасига юклатилган. Миллий парламентимизда қонунчилик илмини яхши биладиган мутахассислар фаолият юритишлари учун вакиллик ва қонун чиқарувчи идорамиз юқори малакали ҳамда ихтисослашган ҳолда ишлаши учун шарт-шароитлар яратилган. Бу жараён Юртбошимиз илгари сурган қуйидаги ғоядан келиб чиққан; "Биз ўсиб-улғайиб, бугун шу даражага етиб келдик. Энди малакали ҳуқуқшуносларимиз, иқтисодчиларимиз, сиёсатчиларимиз етарли. Қонун яратишда, аввало, ҳаётни яхши биладиган, сиёсатни чуқур тушунадиган ҳуқуқшунослар, сиёсатчилар, иқтисодчилар ва мутахассис вакиллар ишлаши даркор"⁵⁷. Зотан, эркин танлов, кўппартиявийлик асосида сайланган халқнинг мухтор вакиллари парламентда ижодий фаолият юритиб, дунё тажрибасини, қайси мамлакатда қандай қонунлар бор, уларнинг қандай афзал жиҳатлари мавжуд, бугунги

⁵⁶ Каримов И.А. Ўзбек халқи ҳеч қачон, ҳеч кимга қарам бўлмайди. Т. 13. - Тошкент: Ўзбекистон, 2005. - Б.179

⁵⁷ Каримов И.А. Озод ва обод Ватан, эркин ва фарсжон ҳаёт - пировард мақсадимиз. Т.8. - Тошкент: Ўзбекистон, 2000. - Б.483

замон нимани талаб қилади ва бошқа масалаларни ўрганиб, мамлакатимиз ҳаётига жорий этишлари мумкин бўлади. Икки палатали қонун чиқарувчи идорамиз олдида турган муҳим вазифалардан бири - жаҳон парламентаризм анъаналарини, демократик парламент тарзида ишлаш илмини ва парламент маданиятини пухта ўзлаштиришдан иборатлиги юрист олимлар томонидан кўпдан буён эътироф этиб келинади⁵⁸.

Маълумки, ҳар бир ҳуқуқий ҳужжат ўз ички мантиқига эга бўлади. Ҳуқуқий ҳужжат мазмунини баён этиш мантиқига қўйиладиган асосий талаблар: ҳуқуқий ҳужжат мазмунини баён этишда мантиқ талабларига (қоидаларига) риоя этиш лозим; у мантиқий жиҳатдан изчил ва зиддиятсиз бўлиши даркор; ҳуқуқий ҳужжат мазмунини баён этиш мантиқига унинг тузилиши мос келиши лозим; ҳуқуқий ҳужжат мазмунини баён этишда ҳуқуқий тартибга солишнинг тўлиқлиги ва батафсиллиги таъминланиши лозим; турдош масалаларни тартибга солувчи норматив қоидалар баёни бир андозада бўлиши керак.

Аксарият олимлар бу нормалар ўз табиатига кўра техник-юридик хусусиятга эга эмас, деб ҳисоблашса-да, Н.А.Власенконинг бундай қридаларнинг функционал вазифаси ўзига хос бўлиб, уларга мазкур муаммолар контекстида ёндашиш имконини беради, деган фикрига қўшилиш лозим. У қўйидаги қўшимча шартларни тақлиф қилади: тартибга солинаётган муносабатлар (ҳуқуқий тартибга солиш предмети)нинг муайянлиги ва бир жинслилиги; коллизияларга, йўл қўймаслик; камчиликлардан холилик; ҳаволалар сонини мумкин қадар камайтириш.

Ўзбекистонда юридик техника ривожланишининг ҳозирги босқичи шу билан тавсифланадики, уни ўрганишни воқеликнинг ўзи рағбатлантирмоқда. Бугунги кунда юридик техникага доир махсус тадқиқотлар фаол ривожланмоқда. Бунга аксарият Европа давлатларининг давлат ҳокимияти тизимида парламентлар аҳамиятининг ортиши ва бунинг самараси ўларок,

⁵⁸ Бу ҳақда батафсилроқ қаранг: Таджиханов У., Одилқариев Х., Саидов А. Ўзбекистон Республикасининг конституциявий ҳуқуқи. - Тошкент: Шарқ, 2001. - Б.559

қонун ижодкорлигининг фаоллашуви, тилнинг раволиги муаммоларига алоҳида эътибор берадиган позитивизм, кейинчалик неопозитивизм фалсафий ғояларининг кенг тарқалиши кўмаклашди.

Сўнгги йилларда ҳуқуқ ижодкорлиги жараёнида нафақат классик мантик аппаратида, балки янги мантикий воситалар, хусусан, деонтик (норматив) мантик методларидан фойдаланиш таклиф қилинмоқда⁵⁹. Қонунлар лойиҳаларини тайёрлашда мураккаб мантикий-семантик муаммолар юзага келиши мумкин. Бундай ҳолларда мантикий экспертизадан фойдаланиш мақсадга мувофиқдир. Бу борада "қонун лойиҳалари бўйича Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатасининг юридик бўлими ва кўмиталари тақдим этадиган хулосаларнинг ўзига хос хусусиятлари ҳамда Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Амалдаги қонун ҳужжатлари мониторинги институти - қонун лойиҳаларини ҳуқуқий экспертизадан ўтказувчи алоҳида субъект" сифатида муҳим аҳамият касб этади.

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Қонунчилик палатасида қонун лойиҳаларига нисбатан асосан қуйидаги талаблар қўйилади:

- баённинг мантикий изчиллиги, ҳуқуқий ҳужжатга киритилаётган норматив қоидаларнинг ўзаро алоқадорлиги;
- норматив ҳужжатда, умуман қонунчилик тизимида зиддиятлар мавжуд эмаслиги;
- ҳуқуқ нормаларини баён этишда мумкин қадар ихчамлик, айтилиш вақтида улар мазмунининг тўғрилиги ва кенглиги;
- норматив ҳужжатлар тилининг аниқ ва раволиги;
- қонун ҳужжатларида қўлланилаётган тушунчалар ва атамаларнинг аниқ ва муайянлиги;
- норматив материални шарҳлашнинг қулайлиги манфаатлари йўлида айтилиш бир масалага доир ҳужжатлар сонини мумкин қадар камайтириш,

⁵⁹ Қаранг: Нажимов М.К., Сайдуллаев Ш.А. Қонунчилик техникаси. - Т., ТДЮИ, 2008. - Б.74

норматив ҳужжатларни йириклаштириш.

Ушбу принципларнинг ҳар бири ҳориж амалиёти ва миллий тажрибамизни ҳисобга олган ҳолда, атрофлича ўрганилиши лозим ва айтиш чоғда улар алоҳида илмий тадқиқотлар мавзуси бўлиши мумкин.

Юридик техниканинг муаммоларидан яна бири - қабул қилинаётган қонун ҳужжатларининг зиддиятлилиги ва лозим даражада самарали эмаслиги билан боғлиқ. Бу камчиликлар норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни ишлаб чиқиш жараёнлари, яъни қонун ижодкорлиги техникасининг эскирганлиги билан изоҳланади. Қонунларни матнлар кўринишида ёзишнинг мавжуд усуллари қонун чиқарувчилар томонидан ишлаб чиқилган ҳуқуқий тартибга солиш ғояларини норматив ҳужжатларнинг моддаларида аниқ ва мантиқан тўғри (энг муҳими - тез) акс эттириш, бунда юзага келувчи зиддиятларни аниқлаш ва ечиш имконини бермайди. Шунинг учун ҳам ҳужжатларнинг аниқ ҳамда изчиллиги матнларни ишлаб чиқиш ва шакллантиришнинг тегишли механизмлари билан кафолатланиши лозим бўлади.

Янги қонун ижодкорлиги техникасини жорий этиш қонун чиқарувчиларга асосий эътиборни ўзлари қабул қилаётган қарорларни қандай қилиб “яхшироқ баён этиш”га эмас, балки қарорларни ишлаб чиқиш, муҳокама қилиш ва ҳуқуқий тартибга солишга қаратиш имконини беради. Ўз-ўзидан равшанки, қонунларни ишлаб чиқишнинг янги техникаси бутун қонунчилик жараёнида қайта қуриш ясайди. Ҳар қандай фаолият сингари, қонунчилик фаолияти ҳам тартибга солиниши мумкин ва лозим. Ҳозирги вақтда қонунчилик фаолияти тенхнологик заминга (илмий, методологик ва методик жиҳатдан) тўла ўтказилган, шу жумладан норматив ҳужжатларнинг зиддиятлардан холи яхлит мажмуаларини концептуал лойиҳалаш технологик линияси яратилган, деб айтиш мумкин.

Технологик линия, жумладан, қўйидаги механизмларни ўз ичга олиши мумкин:

- ҳуқуқий тартибга солиш соҳалари чегарасини аниқ белгилаш; шаклланаётган қонунчиликка кириши лозим бўлган қонунлар

номенклатурасини белгилаш ва асослаш, уларнинг ҳуқуқий тартибга солиш соҳаси тузилмаси асосида белгиланган ўзаро алоқаларини аниқлаш;

- ҳуқуқий тартибга солиш объектларининг хоссаларини аниқлаш; қонун ҳужжатларида турли қарашлар ва талабларни мувофиқлаштириш ҳамда ҳисобга олишга қаратилган норма ижодкорлиги;

- норматив ҳужжатлар мажмуаларини автоматлаштирилган тарзда шакллантириш.

Фикримизча, юридик техникани технологиялаштиришга алоҳида эътибор бериш лозим. Албатта, "норма ижодкорлиги технологияси"ни яратиш осон иш эмас. Боз устига, бу борада умумэътироф этилган ишланмалар ҳам йўқ. Аммо ижтимоий жиҳатдан муҳим бўлган бу вазифани ҳал этишда фан яқиндан ёрдам бериши мумкин. Шунини тан олиш лозимки, бу вазифани ҳал этишга депутатлар ҳам, норматив ҳужжатлар амал қиладиган тегишли соҳаларнинг мутахассислари ҳам, юристлар ҳам кодир эмас. Норматив ҳужжатларнинг зиддиятсизлиги, мантикий боғланганлиги, таркибий изчиллиги масалаларини ҳал этишни мантиқшунослар, концептуал фикр эгалари, тартиб-таомилларни яратувчи ва ахборот технологиялари бўйича мутахассислар уддалашлари мумкин.

Ишлаб чиқилган механизм, ҳар қандай биринчи намуна каби, ҳали "ҳуқуқий муносабатларни концептуал лойиҳалаш технологик линияси" ҳисобланмайди, унинг куввати норматив ҳужжатларнинг йирик мажмуаларини автоматлаштирилган тартибда тузиш учун ҳали етарли эмас. Аммо у муаммони ҳал этиш имкониятини амалда намойиш этади.

Қуйидагилар қонунчиликда янги методлардан фойдаланиш учун асослар ҳисобланади:

- амалдаги қонун ҳужжатларининг чалкашлиги ва зиддиятлилиги;

- норматив ҳужжатнинг тўлиқлиги устидан назорат олиб бориш механизмлари мавжуд эмаслиги;

- бир норматив ҳужжат доирасида турли қоидаларнинг ўзаро мувофиқ эмаслиги;

- қонунчиликда тартибга солинмаган масалалар, такрорлар мавжудлиги;

- тартибга солинаётган соҳаларнинг мураккаблиги;

- мувофиқлаштирилган ўзгаришларни тезкорлик билан киритиш зарурлиги.

Албатта, ижтимоий ҳаётнинг барча соҳаларини ҳуқуқий тартибга солиш мумкин эмас. Бунинг учун соҳа маълум хусусиятларга эга бўлиши лозим. Бинобарин, норматив ҳужжатларни шакллантиришда ҳуқуқий тартибга солиш объектларига қандай хусусиятлар хос эканлигини ва мазкур соҳада бу хусусиятлар мавжуд ёки мавжуд эмаслигини аниқлаш талаб этилади. Зеро, "Ҳуқуқий тартибга солиш ижтимоий муносабатларга муайян юридик таъсир ўтказиш воситалари ёрдамида амалга ошириладиган мураккаб ва хилма-хил жараёндир"⁶⁰.

Норматив ҳужжатларнинг амалдаги мажмуаларида мавжуд камчиликлар асосан норма ижодкорлиги жараёнида мавжуд нуксонлар натижаси ҳисобланади. Норматив ҳужжатларнинг бошқарилувчанлигини таъминлаш учун улар аниқ белгиланган, осон тушуниладиган ва ўзгартириладиган тузилишга эга бўлиши, лўнда қилиб айтганда, мантиқ принципларига мувофиқ бўлиши зарур. Ўз ўрнида, қонунчиликни шакллантиришнинг ғоявий ва "технологик" (тартиб-таомилга хос) томонлари ажратилиши муҳим аҳамиятга эга.

Бизнинг фикримизча, қонунчиликни шакллантиришда мутахассисларнинг қўйидаги уч гуруҳи қатнашиши лозим:

биринчиси - қонунчилик ҳокимият органларининг вакиллари, бу норматив ҳужжатлар қайси соҳа учун яратилаётган бўлса, шу соҳа мутахассислари. Улар бу ҳужжатларни қабул қилишдан кўзланган мақсадлар, мазкур ҳужжатларда илгари сурилган ва амалга оширилган ғоялар учун жавоб беради;

⁶⁰ Исломов З.М. Давлат ва ҳуқуқ назарияси. - Тошкент: Адолат, 2007. - Б.767

иккинчиси - амалга оширилаётган ҳуқуқий концепциялар учун жавоб берадиган ҳуқуқшунослар;

учинчиси - бу ғоялар ва концепцияларни изчил амалга ошириш ҳамда белгиланган талабларга жавоб берадиган қонунчиликни шакллантириш учун жавобгар бўлган мантиқшунослар ва математиклар.

Қонунлар матнларини ёзиш ва таҳрир қилиш, тузатишлар киритиш, уларнинг мантиқийлиги ва зиддиятсизлигини назорат қилиш эмас, балки қонун ҳужжатларида амалга оширилиши лозим бўлган сермазмун ғояларни кўриб чиқиш ва саралаш, турли ижтимоий манфаатлар ва мақсадлар ўртасида мавжуд зиддиятларни аниқлаш ва ҳал этиш қонунчилик органларининг бош вазифасига айланиши лозим. Ҳуқуқий тартибга солиш предметининг мазмунини назарий жиҳатдан пухта ишлаб чиқмай туриб, мазкур соҳа учун норматив ҳужжатлар мажмуаларини лойиҳалаш мумкин эмас. Зотан, бу жараён ҳуқуқнинг ижтимоий ҳаётга таъсири чегаралари ва имкониятлари билан бевосита боғлиқ бўлади.

Ўз ўрнида, норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг тобора ортиб бораётган ҳажмларига "машинасиз" ишлов бериш мумкин эмас. Айтайлик, биргина Ўзбекистонда Интернет глобал тармоғининг 117 бўғинида 2008 йил бошидан 360 та янги домен рўйхатга олинганлиги ҳамда бугунги кунда фаол доменлар 6000 дан ортиганлигига эътибор қаратадиган бўлсак, биргина Интернетда жойлаштирилган ҳуқуқий ахборот ҳажмининг нақадар катта эканлигига ишонч ҳосил қилишимиз мумкин. Шунинг учун ҳам норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг шакли ва тузилиши автоматлаштирилган тизимлардан фойдаланишга мослаштирилган бўлиши лозим.

Ҳозирги давлатнинг амал қилиш принциплари ҳужжатларни демократик тартибда қабул қилишни, сўнгра уларни оқилона ва мантиқий тизимга солишни талаб этади. Қонунчилик ҳокимияти фаолиятининг самарадорлигини ошириш, ижтимоий муносабатларни қонун йўли билан тартибга солиш тизимини замонавий методологик ва ташкилий заминга кўчириш ижро этувчи ҳокимиятни ислоҳ қилиш жараёнларидан орқада

қолмаслиги керак.

Янгиланаётган жамият шароитида қонунчилик ташаббуси (бу - қонун чиқариш жараёнининг биринчи босқичи ҳисобланади⁶¹) барча субъектлари, айниқса, қонунчилик (вакиллик) органларининг ўрни ва роли ниҳоятда катта бўлиб қолади. Қонунчиликнинг мазмуни бутунлай ўзгаради, унинг таъсирчанлиги ва уни қўллаш амалиётининг самарадорлигини аниқлаш учун янги мезонлар талаб этилади. Бунда қонун йўли билан тартибга солишнинг гуманитар-ҳуқуқий стратегияга мувофиқлиги, шунингдек, ислохотларни қонун йўли билан таъминлашнинг сифати ва мукамаллиги мезонлари биринчи ўринга чиқади.

Қонун ижодкорлигининг аксарият камчиликлари мураккаб қонун лойиҳаларининг сифатли экспертизасини, шу жумладан уларнинг асосий қоидалари ҳуқуқни яратиш принциплари, давлат сиёсатининг стратегик мақсадлари ва устувор вазифаларига мувофиқлигини текширишни таъминловчи воситалар ва тартиб-таомилларнинг номукамаллиги ёки қонун чиқарувчи ихтиёрида мавжуд эмаслиги билан белгиланади. Ушбу фикр мураккаб муаммоларни комплекс ҳуқуқий тартибга солиш, ижтимоий муносабатларнинг турли соҳаларини тартибга солувчи нормалар мажмуининг тизимли боғланган ўзгаришларини тайёрлаш, қонунлар қабул қилишнинг иқтисодий, ижтимоий-сиёсий ва бошқа оқибатларини башоратлаш, қонунчилик жараёнининг таҳлилий фаолиятини таъминлаш вазифаларини ҳал этиш вазифаларига ҳам тегишли саналади.

Юридик техникани такомиллаштириш мақсадида ва қонунчилик ташаббусларини тайёрлаш сифатини ошириш учун яхши маълум бўлган воситаларни, чунончи, тегишли методик тавсияларни кенг жорий этиш, қонунлар лойиҳаларига нисбатан қўйиладиган унификацияланган талабларни ишлаб чиқиш ва норматив мустаҳкамлаш зарур.

Аммо қонун лойиҳаси устида концептуал ва юридик-техник жиҳатдан

⁶¹ Ўзбекистон Республикасининг конституциясига шарҳ / А.А.Азизхўжаев, Ғ.Абдумажидов. М.А.Аҳмадшоева ва бошқ. - Тошкент: Ўзбекистон, 2008 - Б.320

ишлаш босқичларини бутунлай ажратишга, лойиҳалаш фаолиятининг ривожланган соҳаларида тўпланган барча замонавий методик воситалардан фойдаланишга асосланган янги методологияни ишлаб чиқиш бу борада туб бурилиш ясовчи йўналишга айланиши мумкин. Асосий ғоя шундан иборатки, қонун лойиҳаси концепциясини тайёрлаш ишига қонун лойиҳасини ишлаб чиқиш босқичининг мустақил қисми, ҳужжатли расмийлаштириладиган ва маълум талабларга жавоб берадиган натижа сифатида қаралиши лозим. Мазкур вазифани мураккаб тизимларни лойиҳалаш методологияси, мураккаб лойиҳаларни бошқариш, бошқарув социологияси каби соҳаларнинг билимлари, шунингдек, тартибга солиш предметига мувофиқ бўлган соҳаларга оид касбий билимлар билан қуролланган юқори малакали мутахассислар бажаришлари лозим. Шундан кейингина концепцияни амалга ошириш техник топшириғини ишлаб чиқишга киришиш керак бўлади, шунда ҳам у юридик техника соҳасидаги мутахассислар билан амалга оширилиши зарур.

Парламент қонунчилик фаолиятини ахборот-таҳлилий таъминлаш муаммоси алоҳида диққатга сазовор. Зотан, "...ахборот воситалари демократик ривожланиш учун улкан аҳамиятга эга"⁶². Жамиятни ахборотлаштириш, ягона ахборот майдонининг шаклланиши жараёнлари уни фаол ўрганишга тўртки бермоқда. Қонунчилик ҳокимияти органларини ташкил этиш ва уларнинг фаолияти муаммоларига у ёки бу даражада дахлдор бўлган айрим Тадқиқотлар мавжуд бўлса-да, лекин ҳозирги босқичда қонунчилик фаолиятини ахборот-таҳлилий таъминлаш тизимининг ривожланиши ва фаолияти масалалари деярли ўрганилгани йўқ.

Ахборот жамиятини қуриш шароитида ахборот ижтимоий бошқарувнинг ажралмас қисмига, ахборот билан боғлиқ бошқарув - унинг таркибий қисмига айланади. Аммо ахборотнинг ўзини бошқариш билан, яъни ахборотга оид сиёсатнинг ўзагини ташкил этадиган ахборот жараёнларини

⁶² Каримов И.А. Янгича фикрлаш ва ишлаш - давр талаби. Т.5. - Тошкент: Ўзбекистон, 1997. - Б.124

бошқариш билан боғлиқ алоҳида соҳа мавжуд.

Ижтимоий-иқтисодий ва давлат-ҳуқуқий соҳаларида мураккаб ва зиддиятли жараёнлар билан тавсифланаётган жамият ривожланишининг ҳозирги босқичида аксарият ҳуқуқшунос олимлар ва назариётчилар ҳуқуқ яратиш жараёни доирасида ижтимоий манфаатлар мувофиқлаштирилмагани, қонунлар лойиҳаларини қабул қилиш оқибатларининг башоратлари мавжуд эмаслиги бугунги кунда қонунчилик фаолиятининг энг заиф бўғини, деб ҳисобламоқдалар.

Бир қатор мамлакатлар парламентларининг таҳлилий ишни ташкил этиш тажрибасини ўрганиш парламентаризмнинг ривожланиши қонунчилик органлари фаолиятини таҳлилий таъминлаш тизимларини шакллантириш заруриятини вужудга келтирганини кўрсатади. Одатда, уларни ташкил этишда АҚШ, Канада, Европа Иттифоқи мамлакатларининг ўз девонлари таркибида йирик тадқиқот бўлимларига эга бўлган парламентлари тажрибаси асос қилиб олинган⁶³. Эндиликда МДХ ва Болтиқбўйи мамлакатларининг парламентларида турли ахборот-таҳлилий хизматлар ташкил этилган. Улар бошқармалар даражасида ҳам, бўлимлар даражасида ҳам фаолият кўрсатади.

Ахборот-таҳлилий таъминлаш иши Фарбда демократик давлат ҳокимияти институтларида қарорлар қабул қилиш жараёнининг ажралмас қисмига айланган. Умуман олганда, қонунчилик жараёнини изчил ташкил этилган ва концептуал жиҳатдан расмийлаштирилган ахборот билан таъминлаш ишини йўлга қўйиш ғояси XIX аср охири - XX аср бошларида АҚШда пайдо бўлган⁶⁴.

Юридик техникани компьютерлаштириш тажрибаси ҳам диққатга сазовор. Жумладан, норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар лойиҳаларини тайёрлашнинг автоматлаштирилган тизими норма ижодкорлиги фаолияти

⁶³ Бу ҳақда батафсилроқ қаранг: Сафронова О.В. Исследовательская служба Конгресса США: история создания и анализ основных аспектов деятельности / О.В.Сафронова. - Нижний Новгород: Издательство Нижегородского госуниверситета, 2002. - С.89

⁶⁴ Қаранг: Скурко Е.В. Некоторые вопросы интеграции экспертного знания в законодательную деятельность // Представительная власть - XXI век; законодательство, комментарии, проблемы. - 2002. - № 2-3. -С.42

билан шуғулланувчи давлат органларида норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг лойиҳаларини тайёрлаш воситаси ҳисобланади.

Хуллас, ҳозирги пайтда юридик техника ва ҳуқуқ ижодкорлиги фаолиятининг асосий йўналиши мамлакатни модернизация ва ислоҳ этишнинг ҳуқуқий асосларини янада юксалтиришга, жамиятда қонун устуворлигини таъминлашга қаратилмоғи лозим. Бинобарин, ҳуқуқ ижодкорлиги фаолиятининг хусусияти шундан иборатки, қонун чиқарувчи, аввало, ҳуқуқ нормалари билан тартибга солинувчи ижтимоий муносабатнинг тури, унга қўлланадиган ҳуқуқ нормаси, унинг доираси, чегарасини аниқлаб олиш муҳим ҳисобланади. Ҳозирги даврда қонунчилик фаолиятидаги ўзига хослик: биринчидан, мавжуд ҳуқуқий нормаларнинг қай даражада бугунги кунда ҳуқуқий восита вазифасини бажаришга қодирлиги, уни такомиллаштиришга объектив эҳтиёж сезилаётганлик ҳолатини аниқлашга боғлиқ бўлади; иккинчидан, мамлакатни модернизация ва ислоҳ этиш жараёнида вужудга келаётган муносабатларни тартибга солишга оид ҳуқуқ нормаларини мустаҳкамлашга зарурият пайдо бўлаётганлиги билан тавсифланади. Энг муҳими, ҳуқуқ ижодкорлиги фаолияти ижтимоий муносабатларнинг ривожидан орқада қолмаслиги лозим. Зеро, ижтимоий муносабатларнинг ривожидан мазмуни ва моҳияти фуқаролик жамияти ва бозор иқтисодиёти чуқурлашуви жараёнида ўзгариб боради. Бу ҳол ижтимоий муносабатлар табиатида рўй бераётган ўзгаришлар мунтазам таҳлил қилиниб, уларни ҳуқуқий тартибга солишда қонун нормаларидан самарали фойдаланишни тақозо этади. Шундай қилиб, жамиятда самарали ҳуқуқ нормаларининг амал қилиши мамлакатни ислоҳ қилиш ва янгилашнинг муҳим омилига айланади.

Умуман олганда, "...давлат ва жамият қурилиши соҳасида амалга оширилаётган демократик ислохотлар натижасида мамлакатимизнинг қонун чиқарувчи олий органи - Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси икки палатали парламентга айлантирилди. Бу борадаги асосий вазифа қўйи палата - Қонунчилик палатасини мунтазам фаолият кўрсатадиган профессионал

органга айлантириш, юқори палата - Сенатни ҳудудлар манфаатларини ифода қиладиган вакиллик органи сифатида шакллантиришдан иборат эди. Шу тариқ қабул қилинаётган қонун ҳужжатларининг сифатли ва асосли бўлишига эришиш билан бир қаторда, ўзаро мутаносиблик ва мувозанатни сақлаш бўйича самарали тизим яратилмоқда, умумдавлат ва ҳудудлар манфаатларининг ўзаро мувозанати таъминланмоқда, аҳолининг мамлакатимиз ижтимоий ва сиёсий ҳаётидаги иштироқи қўламини янада кенгайтириш имкони туғилмоқда"⁶⁵.

⁶⁵ Каримов И.А. Мамлакатни модернизация қилиш ва иқтисодиётимизни барқарор ривожлантириш йўлида. Т.16. -Тошкент; Ўзбекистон, 2008. - Б.37

ХУЛОСА

Мамлакатимизда ҳуқуқий демократик давлатни қуриш ва фуқаролик жамиятини барпо этиш мақсадларидан келиб чиқиб, миллий ҳуқуқ тизимини шакллантириш жараенида юридик техника ва қонунлар сифатини ошириш муаммолари билан боғлиқ масалаларни "Давлат ва ҳуқуқ назарияси" фани нуқтаи назаридан тадқиқ этиш ҳамда тадқиқот олдига қўйилган вазифаларни ҳал этиш натижалари, ўз навбатида, қўйидаги хулосаларга келишга ва бу соҳадаги фаолиятни тартибга солишга қаратилган тегишли қонунчиликни ва механизмларни такомиллаштириш юзасидан бир қатор амалий таклиф ва тавсияларни ишлаб чиқишга асос бўлди:

1. Юридик техника тузилиши уч асосий қисм: ҳуқуқни ўрнатиш, ҳуқуқни амалга ошириш ва ҳуқуқни шарҳлаш техникасидан иборат. Мазкур бўлимларнинг ҳар бири ўз умумий ва махсус усуллари ва конструкцияларига эга.

2. "Юридик техника" тушунчаси жуда кенг ва серқирра тушунча, бинобарин, уни турлича таърифлаш мумкин. Бизнинг фикримизча, "юридик техника" категорияси замирида ётувчи "техника" тушунчаси мазмунининг тўрт даражаси ёки жиҳати мавжуд. Уларнинг иккитаси ҳуқуқ доирасидан ташқаридаги категориялар бўлса, қолган иккитаси ҳуқуқий жараёнларни акс эттиради. Биринчиси кенг жиҳат бўлиб, ҳаётнинг ҳар қандай (ишлаб чиқариш ва номоддий ишлаб чиқариш) соҳасида қўлланиладиган техникани, иккинчиси - тар жиҳат бўлиб, фақат жамиятнинг номоддий ишлаб чиқариш соҳасини (фан, санъат, спорт кабиларни), шу жумладан ҳуқуқни назарда тутди. Учинчи жиҳат фақат ҳуқуқ соҳасида қўлланиладиган техникани назарда тутди. Тўртинчи жиҳат мазкур тушунча доирасида унинг бир қатор кичик турлари фарқланади, булар: ҳуқуқ ижодкорлиги техникаси (қонунчилик техникаси), ҳуқуқни қўллаш, шарҳлаш техникаси, суд нутқи, сўроқ қилиш, нотариал фаолият техникаси ва бошқалар.

3. "Юридик технология" тушунчасининг мазмунига оид ёндашувлар

тахлили унинг қўйидаги асосий белгиларини фарқлаш имконини беради: бу юридик амалиёт субъектининг онгли фаолияти саналади; у (фаолият) тизимли ва изчил хусусият касб этади; унинг натижаси ўлароқ ҳуқуқий қарорлар (ҳужжатлар) яратилади; юридик технология мураккаб тузилишга эга бўлиб, юридик техника, тактика ва стратегияни ҳамда тегишли ресурсларни ўз ичига олади; босқичлар, режимлар ва процессуал иш юритишлар тизимидан иборат бўлади; ҳуқуқий натижа сифатининг гарови ҳисобланади; ўз мавжудлигининг муайян тарихий шароитлари хусусиятини акс этиради ҳамда умумий ва ҳуқуқий маданият даражаси билан боғлиқ бўлади; юридик амалиётнинг муҳим қисми ҳисобланади.

4. Қонунлар ва қонуности ҳужжатлари ўзаро нисбатининг ҳозирги ҳолатини муваққат, мажбурий деб баҳолаган ҳолда, қонунлар ва бошқарув органларининг ҳужжатлари ўртасида мувозанат ўрнатадиган норматив ҳужжатларни тайёрлаш ва қабул қилиш борасидаги ишни давом эттириш лозим бўлади. "Қонунчилик ташаббуси ҳуқуқини амалга ошириш тартиби тўғрисида"ги Қонун ҳамда ҳукумат қарорлари ва бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжатлари ҳамда идоравий ҳужжатларни тайёрлаш ва қабул қилиш қоидаларини ишлаб чиқиш қонунчилик сифатини ва бунда юридик техникани қўллаш самарадорлигини ошириш имконини беради, деб ҳисоблаймиз.

5. Бугунги кунда, қонун ижодкорлиги фаолиятида қонунлар лойиҳаларини таржима қилиш масаласи муаммоли бўлиб қолмоқда, чунки амалда ўзбек ва рус тилларидаги матнлардан фойдаланилади. Аммо таржимада нормалар мазмунининг бузилишига, айтиб ўтиш керак, бир ҳужжатда ёки турли норматив-ҳуқуқий ҳужжатларда ҳар хил атамалар қўлланилишига йўл қўйилади. Масалан, "присоединение" атамаси Фуқаролик кодексида ўзбек тилига "қўшиб олиш" деб таржима қилинган, "Акциядорлик жамиятлари ва акциядорларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида"ги Қонунда эса "бирлаштириш" деб ўгирилган.

Бу каби камчиликларни бартараф этиш учун, авваламбор, Ўзбекистон

Республикаси Олий Мажлисининг тузилмавий таркибидаги қонунларни таржима қилиш билан шуғулланадиган махсус бўлим иши такомиллаштирилса, шу билан бирга, қонунлар лойиҳаларини ўзбек ва рус тилларида бир вақтда тайёрлаш амалиёти йўлга қўйилса ва кейинчалик қонун лойиҳасининг лингвистик экспертизаси институти жорий этилса, мақсадга мувофиқ бўлар эди.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Рахбарий адабиётлар

- 1.1. Каримов И.А. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. Т. 1. - Т.: Ўзбекистон, 1996.-Б.364
- 1.2. Каримов И.А. Бунёдкорлик йўлидан. Т. 4. - Т.: Ўзбекистон, 1996. - Б.394
- 1.3. Каримов И.А. Янгича фикрлаш ва ишлаш - давр талаби. Т. 5. - Т.: Ўзбекистон, 1997.-Б.384
- 1.4. Каримов И.А. Биз келажагимизни ўз қўлимиз билан курашимиз. Т. 7. - Т.: Ўзбекистон, 1999. - Б. 413
- 1.5. Каримов И.А. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт пировард мақсадимиз. Т. 8. - Т.: Ўзбекистон, 2000. - Б.525
- 1.6. 1.8. Каримов И.А. Биз танлаган йўл демократик тараққиёт ва маърифий дунё билан ҳамкорлик йўли. Т. 11. - Т.: Ўзбекистон, 2003. - Б.320
- 1.7. 1.10. Каримов И.А. Ўзбек халқи ҳеч қачон, ҳеч кимга қарам бўлмайдиган. Т. 13. - Т.: Ўзбекистон, 2005. - Б.448
- 1.8. Каримов И.А. Инсон, унинг ҳуқуқ ва эркинликлари - олий қадрият. Т. 14. —Т.: Ўзбекистон, 2006. - Б.280
- 1.9. Каримов И.А. Жамиятни эркинлаштириш, ислохотларни чуқурлаштириш, маънавиятимизни юксалтириш ва халқимизнинг ҳаёт даражасини ошириш - барча ишларимизнинг мезони ва мақсадидир. Т.15. -Т.: Ўзбекистон, 2007.- Б.320
- 1.10. Каримов И.А. Мамлакатни модернизация қилиш ва иқтисодийтимизни барқарор ривожлантириш йўлида. Т.16. Тошкент: Ўзбекистон, 2008. -Б.368
- 1.11. Каримов И.А. Юксак маънавият - енгилмас куч. Тошкент: "Маънавият", 2008. -Б.174
- 1.12. Каримов И.А. Ватанимизнинг босқичма-босқич ва барқарор ривожланишини таъминлаш - бизнинг олий мақсадимиз. Т. 17. -Тошкент: Ўзбекистон, 2009.-Б.280

1.13. Каримов И.А. Асосий вазифамиз-ватанимиз тараққиёти ва халқимиз фаровонлигини янада юксалтиришдир. - Тошкент: Ўзбекистон, 2010.-Б.77

1.14.Каримов И.А. Мамлакатимизда демократик ислохатларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси. Т. «Ўзбекистон», 2010.

1.15. Каримов И.А. Ўзбекистон мустақилликка эришиши останасида. – Т.: Ўзбекистон, 2011.

1.16. Каримов И.А. 2012 йил ватанимиз тараққиётини янги босқичга кўтариладиган йил бўлди Ўзбекистон Республикаси И.А.Каримовнинг 2011 йилнинг асосий яқунлари ва 2012 йилда Ўзбекистоннинг ижтимоий иқтисодий ривожлантиришнинг устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маърузаси// Халқ сўзи, 2012 йил 20 январь, № 14 (5434).

2. Қонун ва қонун ости ҳужжатлар

2.1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. -Тошкент: Ўзбекистон,2009.

2.2. Ўзбекистон Республикасининг "Ахборотлаштириш тўғрисида"ги Қонуни // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси. - 2004. -№ 1-10-модда.

2.3. Ўзбекистон Республикасининг "Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Қонунчилик палатаси тўғрисида"ги Конституциявий қонуни // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси. - 2002. -№ 12. -213-модда.

2.4. Ўзбекистон Республикасининг "Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Сенати тўғрисида"ги Конституциявий қонуни // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси. - 2002. -№12. - 215-

модда.

2.5. Ўзбекистон Республикасининг "Қонун лойиҳаларини тайёрлаш ва Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Қонунчилик палатасига киритиш тартиби тўғрисида"ги Қонуни // Ўзбекистон Республикасининг қонун ҳужжатлари тўплами. - 2006. -№41. -406-модда.

2.6. Ўзбекистон Республикасининг "Электрон ҳужжат айланиши тўғрисида"ги Қонуни // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. - 2004. -№20. - 230-модда.

2.7. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси Кенгашининг "Қонун лойиҳаларини юридик-техник жиҳатдан расмийлаштириш бўйича услубий тавсиялар тўғрисида"ги Қарори // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг Ахборотномаси. - 2005, -№6.- 225- модда

2.8. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2007 йил 23 августдаги "Ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланган ҳолда интерактив давлат хизматлари кўрсатиш тўғрисида"ги 181-сонли Қарори билан тасдиқланган Низом. // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. - 2007. -№ 33-34. - 348-модда.

3. Махсус адабиётлар

3.1. Алексеев С.С. Право на пороге нового тысячелетия. - М: Статут, 2000.-С.256

3.2. Астрахан Е.И. Вопросы законодательной техники // Уч. зап. ВНИИСЗ. Вып. 21. - М, 1993. - С.237

3.3. Ахмедов Д.К. Законодательный процесс в Узбекистане. Ташкент: ТГЮИ, 2008. - С.90

3.4. Баранов В.М. Систематизация и кодификация нормативно-правовых актов: Лекция. - Н.Новгород: НЮИ МВД РФ, 1998. - С.356

3.5. Бойко Л.М. Совершенствование законодательной техники в условиях ускорения социально-экономического развития общества. Ташкент, 1988.-С. 168

- 3.6. Васильев Р.Ф. Законодательный процесс. Понятие. Институты. Стадию// Научно-практическое пособие. - М.: Юриспруденция, 2000. - С.320
- 3.7. Законодательная техника / Под ред. Ю.А.Тихомирова. М.: Городец, 2000. - 272 с.
- 3.8. Михайлов О.В. Систематизация нормативно-правовых актов как способ их совершенствования. - М.: РГТЭУ, 2003. - С.263
- 3.9. Мухитдинова Ф.А. Концепция законодательства и правовой культуры в трудах Фараби. - Ташкент: ТДЮИ, 2002. - С.30
- 3.10. Нажимов М.К., Сайдуллаев Ш.А. Қонунчилик техникаси. Тошкент: ТДЮИ, 2008. -Б. 184
- 3.11. Одиқориев Ҳ. Ўзбекистон Республикасида қонун чиқариш жараёни. - Тошкент: Адолат, 1995. - Б.208
- 3.12. Саидов А.Х., Кўчимов Ш.Н. Қонунчилик техникаси асослари. - Тошкент,2001.-Б.272
- 3.13. Чухвичев Д.В. Законодательная техника: Учебное пособие для вузов. - М: Закон и право, 2008. - С.239
- 3.14. Қонун ижодкорлиги ва қонунчилик техникаси: назария ва амалиёт муаммолари мавзусидаги илмий-амалий семинар материаллари. - Тошкент: ТДЮИ, 2005. - Б. 172
- 3.15. Қонунчилик ҳужжатларини экспертиза қилиш муаммолари мавзусидаги илмий-амалий семинар материаллари. - Тошкент, 2005. - Б.200